Begrippenlijst Drama

Alfabetisch overzicht van begrippen voor het vak drama

Voortgezet Onderwijs

Kunstvakken VO

specialisten in leerprocessen

Begrippenlijst Drama

Alfabetisch overzicht van begrippen voor het vak drama

Voortgezet Onderwijs

Kunstvakken VO Ton Konings
met adviezen van
Henriette Coppens

Enschede, juli 2001
VO/1026/D/01-116

specialisten in leerprocessen

Verantwoording

© **2001 Stichting leerplanontwikkeling (SLO), Enschede**

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

Auteurs: Ton Konings met adviezen van Henriette Coppens
Vormgeving omslag: Troost Communicatie, Utrecht

Besteladres
SLO, specialisten in leerprocessen
Afdeling Verkoop
Postbus 2041, 7500 CA Enschede
Telefoon (053) 4840 305
AN: 7.062.8212

Verantwoording

© 2001 Stichting leerplanontwikkeling (SLO), Enschede

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

Samenstelling: Ton Konings
Adviezen: Henriette Coppens

Besteladres:
SLO
Afdeling Verkoop
Postbus 2041, 7500 CA Enschede
Telefoon (053) 4840 305

AN

Inleiding

De Begrippenlijst drama is samengesteld in opdracht van de Beroepsvereniging Dramadocenten (BDD). De lijst bevat een selectie van de meest gebruikte begrippen in het onderwijs bij het vak drama. De lijst kan gebruikt worden door dramadocenten in het voortgezet onderwijs en door docenten CKV voor het vmbo en CKV 1 en CKV 2. Daarnaast kunnen docenten en studenten van lerarenopleidingen, consulenten van instellingen voor kunsteducatie en medewerkers van culturele instellingen de lijst gebruiken. Het overzicht is ook geschikt als naslagwerk voor leerlingen van de bovenbouw van het voortgezet onderwijs.

De lijst bevat een alfabetisch overzicht, waarbij steeds als eerste het begrip genoemd staat, daarna volgt een korte beschrijving van de betekenis van het begrip. Indien relevant wordt in een cursieve tekst een nadere toelichting gegeven; als laatste volgen literatuurverwijzingen.
Voor sommige begrippen in beschrijving of toelichting staat tussen haakjes een pijlte (→). Het begrip wordt dan elders in de lijst nader uitgelegd.

We hopen met deze begrippenlijst te stimuleren dat er meer eenduidigheid ontstaat in de omschrijving en het gebruik van bij het schoolvak drama gebruikte begrippen.
Voor opmerkingen of aanvullingen naar aanleiding van deze publicatie kunt u contact opnemen met SLO.

Eeke Wervers
SLO, juni 2001

A

Aangeven

In spel een voorzet i.c. (→) impuls geven door een gebaar en/of gesproken woord/tekst, waarop medespeler(s) kan/kunnen (→) reageren.
(→) accepteren.

Dramadidactiek

Aanvangspel

Werkvorm ter introductie van drama-activiteiten van beginnende groepen.

Dramadidactiek

Abele spelen

Middelnederlandse, wereldlijke toneelstukken uit de tweede helft van de veertiende eeuw

Dit zijn de oudste overgeleverde Nederlandse toneelteksten en als zodanig een unicum in de West-Europese dramaliteratuur en van groot belang voor de geschiedenis van het toneel. Zij stammen uit Zuid-Nederland. De abele (schone, kunstige) spelen zijn eigenlijk drie gedramatiseerde ridderverhalen, te weten Esmoreit, Gloriant, Lanseloet van Denemarken, en een waarin op allegorische wijze de strijd tussen de jaargetijden wordt uitgebeeld: Van den winter en de van den somer. Deze ernstige toneelspelen werden ter afsluiting besloten met een 'sotternie' als naspel, ook wel 'clute' (= klucht) en later 'esbattement' (zestiende eeuw) genoemd. Dit zijn gedramatiseerde, meestal platrealistische taferelen uit het dagelijkse volksleven, zoals de Buskenblaser en Nu noch.

→ *Allegorie*

Literatuur:

- Ben Albach, Duizend jaar toneel in Nederland (1965)
- Hans van Dam, Theater in gebruik, 1996
- R.L. Erenstein, Een theatergeschiedenis der Nederlanden, 1996,
- L. van Kammen (Ed.), De Abele Spelen naar het Hulthemse Handschrift, 1969
- Johan Nowé, Nu hoort wat men u spelen zal, Theater in de Middeleeuwen, 2000.

Absurdistisch toneel

<Lat. Absurdus = vals klinkend, onlogisch, ongerijmd, irrationeel

Een toneel(→)genre waarin uiting wordt gegeven aan het heersende gevoel van onzekerheid, onbehagen en angst bij de hedendaagse mens in een leeg, doelloos, uitzichtloos bestaan.

Een stroming in de theaterschrijfkunst van voor de jaren veertig en vijftig. Kenmerkend voor dit genre is het afwezig zijn van een algemeen aanvaard normenstelsel, het ontbreken van een morele waardenschaal, het gebrek aan communicatie, het verlies van de individualiteit. In de toneelwerken van dit genre wordt door de auteurs bewust gebruik gemaakt van een aantal technieken om deze levensvisie te exploreren, onder meer door de statistische vorm van het (à) toneelbeeld, door het uitschakelen van de oorzakelijkheid, door de a-logische opbouw van het verhaal, de intrige en het handelingsverloop, door onlogisch taalgebruik. De achterliggende

bedoeling van de auteurs is niet de oplossing maar het teweegbrengen van de shock. Bekende schrijvers van dit genre zijn onder andere Samuel Beckett (onder meer Gelukkige dagen, Wachten op Godot), Eugène Ionesco [1912-] (onder meer De kale zangeres, De koning sterft), Jean Genet [1910-] (Cel), Alfred Jarry [1873-1907] (Ubu-roi), Harold Pinter [1930-] (De Huisbewaarder), e.a. In Nederland: Lodewijk de Boer en Otto Dijk.

Literatuur

- H. van den Bergh, Teksten voor toeschouwers, 1991
- R.L. Erenstein, Een theatergeschiedenis der Nederlanden, 1996
- Martin Esslin, The Theatre of the Absurd, New York, 1961
- Martin Harrison, The Language of Theatre, 1998

Accepteren

In spel aannemen wat de medespeler aan (→) impulsen aanbiedt.
(→) blokkeren.

Dramadidactische term

Literatuur

- Van Bakelen/Coppens, Leerplan Drama Basisvorming
- Keith Johnstone, Impro

Act

Korte theatrale voorstelling/presentatie, meestal komisch van aard, van een persoon.

Ander woord voor 'nummer' of → sketch

Acte

<Lat: agere: doen, handelen. Actum: daad, dat wat gedaan is, handeling.
(→) Bedrijf

Acteren

Toneelspelen: zich in de handeling van een (→) rol/personage verplaatsen en die uitbeelden.

Acteur

Toneelspeler; filmspeler.
Vertolker van (→) rollen met behulp van lichaam en stem als instrumenten.

In de laatste negen decennia is het werkterrein van de acteur aanmerkelijk vergroot door de film en de televisie. Aanwezigheid van en contact met publiek is een voorwaarde voor het tot leven brengen van een (→) speelbaar gegeven. De toneelkunst is geen reproducerende kunst, maar door interpretatie en vormgeving van de (regisseur en) acteur een scheppende kunst. Toneelspeler is heden een maatschappelijk erkend beroep, waarvoor men kan worden opgeleid aan een toneelschool of –academie. Daarnaast zijn er toneelspelers die deze kunst als liefhebberij beoefenen in niet-professionele gezelschappen, amateurtoneelspelers genoemd.

Literatuur

- Hans van Dam, Theater in gebruik, 1996

Actie

Zichtbare handeling tijdens (→) spel

Elke handeling heeft een uiterlijk, waarneembaar aspect, namelijk dat wat men op het toneel doet en een innerlijk aspect, namelijk de beweegreden, (→) het motief, om die handeling zò te doen.

Literatuur

- H. Coppens, Over toetsen, 1996
- Hans van Dam, Theater in gebruik, 1996

Actief

Zelf doende, productief

Men onderscheidt drie facetten van (→) kunsteducatie: (→) actief, (→), receptief, (→) reflectief. De term 'actief' staat voor 'het zelf werken' met kunstzinnige middelen en/of technieken, actieve kunsteducatie. Onder 'receptieve' kunsteducatie worden die activiteiten begrepen, waarbij doelgroepen direct kennismaken met kunstuitingen zoals het bezoeken van een toneel- of dansvoorstelling, een concert, film, museum en dergelijke. De term 'reflectie' wordt gebruikt voor activiteiten die meer beschouwelijk van aard zijn en die zowel bij kijken of luisteren naar kunstuitingen kunnen plaatsvinden. In deze visie 'lijkt de reflectieve component van groot belang in het proces van kunsteducatie omdat juist daar veel leermomenten plaatsvinden'.

Literatuur

- LOKV, Meerjarenplan onderzoek, LOKV 1993/1996
- Jacob Oostwoud Wijdenes, Over actief, recepties en reflectief, 1997

Actiemoment

Specifiek speelmoment in een toneelstuk dat in directe verbinding staat met een daaraan voorafgaand en daaropvolgend spelmoment.

Het actiemoment kan ook (een) verband hebben met een moment uit het verleden, heden of toekomst. Eveneens kan een actiemoment verbonden zijn met de werkelijkheid buiten het toneelstuk.

Literatuur

- H. van den Bergh, Teksten voor toeschouwers, inleiding in de dramatheorie, 1991

Actietheater/Aktietheater

a. Groepering van toneelspelers, regisseurs e.a. die erop gericht is de toeschouwers te activeren en aan het denken te zetten en zo politieke en maatschappelijke doelen te bereiken door daartoe ontworpen theatrale producties.

b. Theaterstuk/toneelstuk met activerende inhoud, (→) leerstuk

Deze politieke theaterpraktijk wordt met name geïnitieerd door Bertolt Brecht (1898-1956) en is bekend onder meer door zijn (→) leerstukken. (→) episch theater. Andere groeperingen die als actietheater beschouwd kunnen worden zijn onder meer Proloog, Sater, Internationale Nieuwe Scène (à additioneel)

Literatuur

- Willy Haas, Bert Brecht, 1963
- Kultuur en politiek 3, Te elfder Ure, nummer 2, 1975
- Notenboom/Vogelaar, Bertolt Brecht: Teatereksperiment en politiek, SUN, 1972
- Tijdschrift Samenspel, 1973/1, NCA.

Actietoneel

Theaterproductie die erop gericht is om doelgroepen, door op hen toegesneden inhoud en uitdagende vormgeving, bewust te maken van de problematiek, tot actiebereidheid te bewegen en op deze wijze de, voor de doelgroep beoogde, doelen te bereiken.

Actietoneel is meer gericht op één concreet probleem van een, meestal beperkte, doelgroep. Toneelgroep Sater had in de jaren zeventig, in het kader van Zomerstraattheater te Amsterdam, theaterstukken die aansloten bij de problematiek in bepaalde buurten, onder meer een saneringsprogramma voor de Oosterparkbuurt. Toneelgroep Proloog voerde in de jaren zestig en zeventig een beleid dat erop gericht was om toneel te gebruiken om een leerproces op gang te brengen, waarin jongeren zichzelf en hun sociale omgeving beter zouden kunnen begrijpen (→) vormingstoneel.

Actualiseren/Actualisering

Het aanpassen van een bestaand product aan de eigen tijd of actuele situatie.

Voorbeeld: bewerking van Romeo en Julia van Dirk Tanghe.

- Hans van Dam, Theater in gebruik, 1996
- Roel Twijnstra e.a., Dramatiseren, 1998

Adaptatie

<Lat.: ad-aptare = aanpassen.

Het bewerken van een product van het ene medium voor een ander medium.

Voorbeeld is de bewerking van de roman "Stille Kracht" van Louis Couperus voor het televisiedrama of het bewerken van het toneelstuk Romeo en Julia voor het ballet Romeo en Juliette door de choreograaf Maurice Béjart.

Literatuur

- Hans van Dam, Theater in gebruik, 1996
- Roel Twijnstra, e.a., Dramatiseren, 1988

Afgang

Het verlaten van het toneel door de acteur.

Afspreekspel

Een spel of werkvorm dat naar afspraken gespeeld wordt.

Dramadidactische term/begrip

Een vorm van voorbereid (→) improvisatiespel, op basis van bijvoorbeeld een gegeven beginzin, eindzin, situatie, plot. Het afspreekspel is erop gericht dat de spelers met elkaar een spel ontwerpen (wie-wat-waar, begin-midden-eind) om het daarna voor anderen uit te voeren (→) presentatie.

Ook kleine spelvormen zoals (→) tableau, (→) charade en dergelijke vallen onder het begrip 'afspreekspel'.

(→) inspringspel;

Literatuur

- Marcel van Dijck, Dramatiseren, 1996
- Lidwine Janssens, Drama is de kunst, 1998
- G. Pijper, Drama voor de beroepspraktijk,

Ageren

Een rol spelen die door de daarin gegeven (→) impulsen c.q. (→) acties (→) reacties van de tegenspelers uitlokt.
(→) *Dramadidactiek*

Amateurtoneel

Het beoefenen van de toneelspelkunst door mensen die geen beroepstoneelspeler zijn.

Amfitheater

<Gr.: amphi = aan beide zijden, rondom; theatron = kijkplaats.
Ronde of ovale schouwburg, zonder dak met rondom, schuin oplopende rijen zitplaatsen.

Stenen gebouw, karakteristiek voor de Romeinse bouwkunst (het eerste gebouw in 80 v. Chr. te Pompeï), te vergelijken met een hedendaags stadion, waarin gladiatorengevechten en gevechten met wilde dieren werden gehouden. Er was plaats voor een grote menigte toeschouwers. Enige bekende amfitheaters of arena's zijn te vinden in Rome (het Colosseum), Verona, Nimes en Arles e.a. Een aantal zijn nog steeds in gebruik voor toneelvoorstellingen, opera's en andere spektakelstukken (→) arena.

Amusement

<Fr.: amuser = vermaken, aangenaam bezighouden, onderhouden.
Verzamelbegrip voor (alle) 'lichte', gemakkelijke, oppervlakkige, populaire vormen van muziek, theater, film, cabaret, lectuur en dergelijke ter ontspanning, vermaak en verstrooiing van het publiek. (→) entertainment

Anansi

De spin Anansi is een bekend figuur uit de verteltraditie van Afrika en het Caraïbisch gebied (de Antillen en Suriname). Hij is te vergelijken met de Europese (→) Reynaert de Vos; net als hij is hij iedereen te slim af.
De verhalen over Anansi komen uit West-Afrika en zijn ontstaan vanuit de godsdienst van de volkeren die daar wonen, met name van de Ashanti's (Ghana).
Vanaf daar nemen de Afrikanen ze mee naar het Caraïbisch gebied, als ze als slaven naar Suriname en de Antillen worden weggevoerd. Uiteindelijk nemen Surinamers en Antillianen de verhalen mee naar Nederland.

Voor veel Afrikaanse volkeren is de spin het(→) symbool van de zon. Zoals de zon in de hemel staat te stralen, zo zit de spin in zijn web met zijn poten als stralen van de zon. En zoals de zon op- en ondergaat, stijgt en zakt de spin aan zijn draad. Als het avond is, gaan de mensen in een grote (→) kring bij elkaar zitten. Dan komt er een verteller naar voren die zijn verhaal gaat beginnen. Halverwege zijn verhaal kan het publiek spontaan een lied aanheffen, waarbij gedanst wordt op de maat van trommels en bellen. Soms gaan mensen uit het publiek het verhaal (→) uitbeelden. (→) orale tradities, (→) Griot, (→) Tambu.

Bron:

- Elsbeth Booy (samenstelling), Het SchrijversNet, 1997
- http://www.schrijversnet.nl/anansi/index.htm

Literatuur

- drs. Fianne E. M. Konings, Muziekreis door de klas, 1998

Antagonist

Ook wel (→) deuteragonist genoemd is de tegenspeler van de protagonist in de klassieke tragedie. Hij bedreigt, kwelt en achtervolgt de protagonist en brengt hem in een crisissituatie.

Term uit klassiek drama. In het klassieke drama gaat het om drie belangrijke rolfiguren, die qua hun functie in het drama worden aangeduid met de termen protagonist, antagonist en (→) tritagonist. De protagonist is de speler van het eerste plan. Hij wordt bedreigd, achtervolgd, gekweld. De antagonist is zijn tegenspeler. De derde in het spel is de (→) tritagonist. Hij veroorzaakt de (→) intrige in verschillende rollen, zoals oorzaak van het conflict; als betwistbaar object tussen de eerste twee; als werktuig in handen van de strijdende partijen, enz.

Literatuur

- Hein L. van Dolen, De Griekse komedie, 1999
- A. Maria van Erp Taalman Kip, Bokkenzang; Over Griekse Tragedies, 1997
- Phyllis Hartnoll, The Oxford Companion to the Theatre, 1995
- Phyllis Hartnoll, Geschiedenis van het theater, 1992
- Balthazar Verhagen, Dramaturgie, 1963

Apotheose

Een schitterend slottoneel, aan het einde van een voorstelling, waarbij alles aan theatraal vermogen 'uit de kast wordt gehaald'.

Applaus

<Lat: applaudare = applaudisseren, in de handen klappen, toejuichen als teken van bewondering, goedkeuring, bijval, instemming

(→) In de handen klappen. Handgeklap, toejuiching.

Arena

<Lat.: arena = zand

(→) Podium of (→) speelvlak in een (→) amfitheater.

Oorspronkelijk: met zand bestrooid strijdperk in een amfitheater
(→) Arenatoneel.

Arenatoneel

Uitvoeringsvorm van toneel, waarbij de toeschouwers rondom (→) theatre-en-rond) de speelvloer zitten.

(→) amfitheater.

Aristotelisch model

Een door Aristoteles (384 v.C-322 v.C) in zijn (→) 'Poëtica' beschreven model voor de (→) dramaturgische opbouw van een toneelspel.

(→) Aristotelisch theater.

Dit model bevat de volgende achtereenvolgende elementen of fasen:

a. stemmingsinleiding en of proloog;
b. (→) expositie, of kennismaking met de eerste nodige gegevens om het spel te kunnen volgen;
c. (→) motorisch moment, een feit waardoor het spel op gang komt, gevolgd door

d. ontwikkeling, die leidt tot een climax, die in een crisis het hoogtepunt van dit drama bereikt;
e. hierna volgt bij de tragedie: de (→) catastrofe, de ondergang van de hoofdpersoon; of bij de (→) komedie: de ontknoping;
f. ter afsluiting volgt er eventueel een epiloog

Literatuur

- Aristoteles, Poëtica, in een vertaling van N. van der Ben & J. M. Bremer 1995
- A. Maria van Erp Taalman Kip, Bokkenzang; Over Griekse tragedies, 1997
- Balthazar Verhagen, Dramaturgie, 1963

Aristotelisch theater

Wijze van theater maken volgens de Aristotelische principes: publieksgerichte opbouw (→) spanningsboog of stuwingslijn (→) catharsis en de daarvan afgeleide principes: de eenheid van handeling (en later) van tijd en plaats. (→) Aristotelisch model.

Deze principes of grondbeginselen heeft de Griekse filosoof en theoreticus Aristoteles (384-322 v.Chr.) beschreven in zijn werk Poëtica (Per Poiètikès ca. 330 - waarschijnlijk oorspronkelijk twee delen, waarvan een deel over comedie en satire verloren is gegaan): het meest gelezen boek van Aristoteles en het oudste West-Europese geschrift van dien aard, met vérstrekkende invloed. Hierin beschrijving van elementen van drama: identificatie, spanning, meeleven, ontroering en ontlading. Tot in het midden van de achttiende eeuw zijn op basis hiervan normatieve poëtica's ontworpen, die de opvattingen van Aristoteles verabsoluteren tot essentiële regels van de tragedie, onder meer de eenheden van handeling, plaats en tijd. In de hedendaagse (→) dramaturgie veelal als negatieve omschrijving gebruikt, in verband met andere opvattingen over theater maken.

(→) *episch toneel*

Literatuur

- Aristoteles, Poëtica, Nederlandse vertaling door N. v.d. Ben en J.M. Bremer 1986
- Hans van Dam, Theater in gebruik, 1996
- Melchinger, Drama en toneel van Shaw tot Brecht, 1959

Arlecchino

< Fr.: arlequin; Ned.: harlekijn.

Een van de bekendste, niet de oudste, komische figuren uit de (→) Commedia dell'Arte. De onnozele maar in bepaalde situaties slimme knecht.

Hij is gekleed in een nauwsluitend pak van ruitvormig gekleurde lapjes. Hij draagt een leren (→) halfmasker, dikwijls voorzien van een duivelshoren. Als(→) rekwisiet heeft hij een houten sabeltje. Over de naam en de oorsprong van deze figuur is veel geschreven.

(→) Commedia dell' Arte-masker.

Literatuur

- R.L. Erenstein, De geschiedenis van de Commedia dell'Arte, 1991
- H.H.J. de Leeuwe, Toneel en dans, 1966.

Articulatie/Articuleren

a. De vorming van de spraakklanken, de opeenvolging en het totaal van de spraakbewegingen, op basis van ademhaling en resonans.

b. De wijze waarop bewegingen, gebaren worden ingezet, ontwikkeld en afgerond.

Ad a. In het algemeen streven naar een duidelijke = verstaanbare uitspraak. Het bewust kunnen gebruiken van groot en klein mechanisme. Van belang bij presentaties.

Ad b. Bij deze wijze van articuleren (als bewegingstechniek) gaat het om de harmonie in de motoriek en de zeggingskracht van de houding, de gebaren en de bewegingen.

Literatuur

Ad a.

- Eldar, Spreken en zingen, 1949
- Hans Martin Ritter, Sprechen auf der Bühne; Ein Lehr- und Arbeitsbuch
- Veldkamp, Techniek van het spreken, 1949
- Linthorst e.a., Spraak- en stemstoornissen, 1959
- Van Nisius, Spreken voor de klas, z.j.

Ad b.

- Rose Bruford, Teaching Mime, 1958
- Etienne Decroux, Paroles sur la mime, 1963
- Frits Vogels e. a., Mimehandboek, 1994

Artiest

Uitvoerend kunstenaar

Naam voor diegenen, die beroepshalve werkzaam zijn op het gebied van uitvoerende kunsten: toneelspeler, musicus, beeldend kunstenaar, cabaretier, enz. Artiest wordt ook gebruikt voor uitvoerende beroepen in circus en in het algemeen in de amusementssector.

Artistiek leider

Leider/directeur van een theatergezelschap, die belast is met en verantwoordelijk voor het inhoudelijk c.q. artistiek beleid van betreffende theatergroep

In het algemeen: aanduiding voor de beleidsbepalende functie bij gezelschappen voor uitvoerende kunsten, zoals balletgroepen, orkesten, toneelgezelschappen en dergelijke. Hij/zij bepaalt voor het belangrijkste deel de artistieke gang van zaken, zoals: repertoirekeuze, rolbezetting en dergelijke. De zakelijke en financiële verantwoordelijkheid berust bij de zakelijke leider. De artistiek leider en de zakelijk leider vormen samen de directie van een gezelschap

Attribuut

Hulpmiddelen om een rol gestalte te geven.

Attribuut, te vergelijken met (→) rekwisiet. Attribuut is meer persoonsgebonden. (Het zijn) = middelen die typisch bij een personage behoren: kroon, staf, scepter, hoed, per, wandelstok.

Literatuur

- Hans van Dam, Theater in gebruik, 1996

Associatiespel

Spelvorm(en) waarbij verbindingen worden gelegd tussen waarnemings-, ervarings-, belevings- en kennisinhouden.

Dramadidactische term/begrip

Associatiespel is een vorm van (→) improvisatiespel. Er zijn veel associatiespelen:

- *vrije (bijvoorbeeld cirkelassociatie naar aanleiding van een woord);*
- *gebonden (bijvoorbeeld binnen een bepaald kader of thema);*
- *schriftelijk (bijvoorbeeld taalexpressie: woordveld);*
- *mondeling (idem);*
- *in beweging (bijvoorbeeld: tegenstelling in houding);*
- *in spel (bijvoorbeeld (→) het inspringspel, reageren op muziek, spelen naar aanleiding van foto's, stoel, lap.*

Literatuur

- Maria P. van Bakelen/Hans Lemmerman, Theater scheppen en beschouwen, 1995
- Wanda Reumer/Annet van Battum, Taalexpressie, 1973

Auditie

Een niet-openbare korte proefuitvoering door kandidaten die opteren voor een (→) rol in een toneelstuk, film, musical, opera e.d. of voor een plaats in een orkest ten overstaan van een jury of selectiecommissie.

Avant-garde

<Fr.>: voorhoede.

Benaming van de voorhoede van (groepen van) kunstenaars, die door experimenten zoeken naar nieuwe wegen, vormen en technieken in hun kunstdiscipline, waarbij zij zich afzetten tegen en meestal breken met de gevestigde artistieke tradities.

Wat avant-garde wordt genoemd is niet exclusief voor een bepaalde kunst of periode. Het geldt voor stromingen in de wereld van kunst (theater, film, literatuur, beeldende kunst, enz.) en cultuur. Karakteristiek voor deze stromingen is dat zij nieuwe ideeën en vormen of een nieuw cultureel klimaat in de kunst en cultuur hebben (binnen) gebracht, bijvoorbeeld Fauvisme, Cobra, La Nouvelle vague, enz. Term wordt vaak gebruikt voor zogenaamd eigentijds, modern, hedendaags.

Avant-scène

<Fr.>: voor-toneel.

De ruimte op het toneel tussen het voordoek en het voetlicht, ook (→) proscenium genoemd.

(→) theaterbouw

B

Bars
Buizen waaraan decors en belichting worden opgehangen.

Niet bekend of dit gebruikt wordt - ander woord is 'grid': staat voor een rooster van buizen, opgehangen aan het toneelplafond, voor dezelfde functie.

Literatuur
- Paul van Engelen/Ton Konings, Kiezen voor drama, pp. 35-41
- Hans ten Dam, Theater in gebruik, 1996, p. 276 - 280

Bedrijf
Deel van een toneelstuk, ook wel (→) akte genoemd.

Een toneelstuk bestaat meestal uit een aantal bedrijven. Het klassieke drama had vijf bedrijven. Een bedrijf kan uit een aantal (→) scènes of (→) taferelen bestaan. In het moderne toneel vervangt men de indeling in bedrijven dikwijls door een aaneenrijging van taferelen, waarvan het aantal willekeurig is.

Literatuur
- Van Bergh, Teksten voor toeschouwers, 1991
- Balthazar Verhagen, Dramaturgie, 1963

Belichter
(→) Lichttechnicus.

Belichting
- Aanpassing van de toneelverlichting aan de sfeer en handeling van de toneelvoorstelling.
- Het geheel van lichteffecten bij een voorstelling in een theater, ook wel (→) toneelbelichting genoemd.
- Als decor

Belichten is het aanbrengen van voldoende hoeveelheid licht om de spelers, ook voor de achterste rijen toeschouwers goed zichtbaar te maken. De belichting is de aanpassing van de verlichting volgens de eisen die het toneelstuk stelt om o.a. de sfeer in de afzonderlijke scènes, het (→) *uitlichten van bepaalde plaatsen op het speelvlak e.d. In het theater wordt gewerkt volgens een tegenwoordig vaak computergestuurd (→) lichtplan, dat ontworpen is door een (→) belichtingsmeester of lichtregisseur in overleg met de regisseur van de betreffende theaterproductie.*

Literatuur
- Hugo van Heem, Handboek Theaterbelichting, 1994
- Nigel Morgan, Stage Lightening for directors and designers, 1995

Beschouwen
Analytische en waarderende activiteiten die eigen en andermans spel betreffen.

Bevriezen
Uitbeelding in volkomen stilstand waarin spanning vastgehouden wordt.

Techniek die gebruikt als uitgangspunt of als slot van een uitbeelding of als markering van scènes bijvoorbeeld in de (→) mime, in de basistechniek voor (→) 'tableaus vivantes'.

Beweegreden

(→) Motief of drijfveer voor het handelen van de personages binnen het dramatisch spel, c.q. het doel waarnaar het personage streeft en/of de reden(en) voor de speler om te spelen.

(→) Dramaturgie, (→) Dramadiactiek.

Literatuur

- M. van Bakkelen, H. Coppens, Een leerplan drama, 1994
- H. Coppens, Over toetsen, 1996

Beweging

Gerichte activiteit van een (→) personage om van houding of plaats te veranderen.

Bewegingspatroon

- Wijze waarop het (→) personage zich functioneel beweegt in de ruimte.
- Wijze waarop de personages zich functioneel ten opzichte van elkaar bewegen.

Bewegingsspel

Verzamelterm voor werkvormen, waarbij het accent ligt op het bewegen als speloefening bijvoorbeeld (→) warming-up; als spelvorm bijvoorbeeld (→) bewegingsverhaal (→) fysiek spel.

Bewegingsverhaal

Spelvorm gebaseerd op een verhaal/vertelling waarbij alle deelnemers karakteristieke houdingen en bewegingen, die in het verhaal voorkomen, uitbeelden.

Dramadidactische term.

Deze spelvorm wordt onder meer gebruikt bij kleuters. De leidster vertelt een verhaal bijvoorbeeld 'we gaan op reis' en de kleuters beelden de voorkomende handelingen uit. Bijvoorbeeld opstaan, wassen, tanden poetsen, ontbijten, naar school gaan, de bus in stappen, plaats zoeken, zitten enz. (→) vertelpantomime.

Bezetting

(→) Cast.

Bijrol

Ondergeschikte rol in een toneelstuk/eventueel film.

(→) Hoofdrol.

Blackout/black-out

Verduistering. Tijdelijke uitschakeling van alle belichting op het toneel.

Wordt onder meer gebruikt om de scène in een keer af te kappen (doek dicht doen duurt te lang). Of om overgang van de ene scène naar de andere te markeren.

Literatuur:

- Zie literatuur Belichting.

Blijspel

Genre.

Toneelstuk of (→) komedie in versvorm of proza, waarin mensen en hun handelingen en hun handelwijze in het dagelijkse leven van de vrolijke, ook wel lachwekkende, kant wordt voorgesteld.

Komedie in versvorm of proza, waarin mensen en hun handelingen en hun handelwijze in het dagelijkse leven van de vrolijke (ook wel lachwekkende wordt voorgesteld). Kenmerken van het blijspel: het handelt over gebeurtenissen uit het dagelijkse leven van gewone mensen uitgebeeld op vrolijke, lichtvoetige, spottende, relativerende, vaak lach(ver)wekkende wijze op basis van een lichte intrige en een wat oppervlakkige karaktertekening meestal met goede afloop. Dit in tegenstelling tot de (→) tragedie. Blijspel is niet te vergelijken met de (→) klucht. → zie ook Drama. Het blijspel wordt als volgt ingedeeld: het karakter - blijspel (→) Fr. v. Komedie de caractere): thema is het op lachwekkende wijze voorstellen van een bepaalde karakterfout (bijvoorbeeld: Molière, Tartuffe. Het intrige-blijspel (Fr (→) komedie/'intrige): het grappige zit voornamelijk in de verwikkelingen. Het zedenblijspel (komedie de Moehrs): de zeden van een bepaald tijdperk worden getoond (→) cultuurpatroon.

Literatuur

- Lodewick, Literaire kunst, 1966
- Bergh, Teksten voor toeschouwers, 1991.

Blokkeren

Door een negatieve (re)actie niet (→) reageren op een (→)impuls van de tegenspeler, zodat het spel stilvalt.

(→) dramadidactiek.

Boulevardtheater (→) Boulevardstuk, boulevardtoneel, boulevardklucht → burleske.

Oorspronkelijk: een toneelstuk dat aan het einde van de 19e eeuw/begin 20ste eeuw in theaters aan de Parijse boulevards werd gespeeld. Algemeen: benaming voor genre van toneelstukken gekenmerkt door oppervlakkige, frivole, komische en luchtige inhoud met goedkope effecten, rijke aankleding en een uitstekende rolbezetting die een groot publiek trokken.

Genre van theatermaken

De term boulevardtoneel wordt vaak geringschattend gebruikt. Bekende schrijver voor boulevardtoneel in Frankrijk o.a. Sacha Quitry (1885-1957), M. Achard (1899-?), E. Labiche (1815-1888) en in Engeland o.a. Noël Coward (1899-?)

(→) vaudeville (→) amusement(→) entertainment.

Literatuur

- Hürlimann, Das Atlantischbuch des Theaters, 1966
- Prof. H. H. J. de Leeuwe en drs. J. E. Uitman, Toneel en Dans, 1966

Brandscherm

Metalen (rol-)scherm dat aangebracht is in de (→) toneelopening en bij brand het toneel/de speelruimte kan afsluiten.

Brandweervoorschrift. Maatregel uit een geheel van beveiligingsvoorschriften o.m. om brand te voorkomen en de veiligheid van het publiek te garanderen.

Bühne

Podium in het theater, toneel.

Toneel

Ingeburgerde term uit het Duits

Bunraku

<Jap.>: Bun = literatuur; raku = genieten, behagen scheppen.

Japans poppenspel, met half-levensgrote (→) handpoppen vervaardigd van hout, bamboe en stof. De mannelijke poppen hebben voeten, bij de vrouwen worden de voeten aangeduid door de bewegingen van de rokzoom. De houten, beschilderde koppen hebben echt haar en zijn vaak ware meesterstukken. Het gewicht en de afmetingen van de poppen maken drie 'bespelers' per pop noodzakelijk. De poppenspeler en zijn assistenten zijn, in het zwart gekleed, voor het publiek zichtbaar, zij het dat de helpers meestal ook nog een zwarte kap dragen. Bunraku zou onstaan zijn tijdens het Muromachitijdperk (1338 – 1775) en schijnt zijn oorsprong te hebben op het eiland Awaji in de Japanse Binnenzee. Het heeft zich in de 18e eeuw ontwikkeld tot zijn huidige vorm. Regelmatige opvoeringen vinden ook thans nog plaats in het Bunrakuza Theater in Osaka, waaraan het zijn tegenwoordige naam 'Bunraku' te danken heeft. Ook vinden van tijd tot tijd opvoeringen plaats in Tokyo. Als een soort volkskunst bloeit Bunraku ook nog in de landbouwdistricten in Shikoku en enkele andere delen van Japan.

Literatuur

- René Simmen, The World of Puppets, 1975

C

Cabaret

Categorie: Kleinkunst. Kleinkunstvorm, waarin met afwisselende conferences, (→) sketches en chansons, met humoristische en vaak satirische inslag, actuele en politieke maar ook alledaagse gebeurtenissen "onder de loup'' genomen worden, "bezongen" en/of bekritiseerd. Term wordt ook gebruikt voor het gezelschap dat deze kunstvorm beoefent.

Kleinkunst niet opgevat als minder of onbelangrijk maar in de zin dat cabaret gebruik maakt van kleine, korte presentatievormen.

Literatuur

- Lemaire, De Muze met de scherpe tong, z.j.
- de Haas, De minstreel van de mesthoop, 1958

Cast

(→) Bezetting van de rollen in een toneelstuk e.d. door acteurs/actrices.

Geldt ook voor de verdeling van de rollen in film, televisie, opera enz. In verband met cast worden ook de volgende uit het Engelse stammende termen gebruikt.

Casten: acteurs bepaalde toneelrollen laten bezetten, het selecteren hiervoor.

Casting: het zoeken en selecteren en doen bezetten van de rollen.

Castingbureau: organisatie die zorgt voor-, meestal in opdracht van een regisseur. Dikwijls worden hiervoor (→) audities georganiseerd.

Catastrofe

<Gr.>: katastrophè = wending, keerpunt.

Oorspronkelijk: de noodlottige ontknoping van een (→) tragedie of treurspel.

Catharsis

<Gr.>: reiniging, zuivering

Een mogelijke verklaring van dit begrip: reiniging van de menselijke geest van teveel of te weinig emoties medelijden en vrees na het zien van een tragedie.

Een door Aristoteles, voor het eerst in de toneelhistorie, ingevoerd begrip in zijn Poëtica, (hoofdstuk zes) dat omstreden is. In de loop van de tijden zijn er verschillende betekenissen aan gegeven; bijvoorbeeld of de catharsis betrekking heeft op de personages in de tragedie of op de toeschouwers.

Literatuur

Aristoteles, Poëtica, 1995

Changement

(Ver)wisseling of verandering van (toneel-)decors.

Changement à vue = verandering van decors (bij open doek of) zonder dat het gordijn gesloten wordt.

Charade

Speloefening: (→) mimische uitbeelding, die geraden moet worden, ook wel (→) raadselspel genoemd.

<Prov. Charrado: vertelling, praatje. Zeer oud gezelschapsspel.

Claus/Clause
(Iedere) passage in toneelstuk, die door één acteur achtereen uitgesproken wordt.

Clute
Gedramatiseerde anecdote, gewoonlijk nogal 'boertig' van aard. Klucht

(→) sotternie, (→) esbattement, (→) klucht.

De klucht wordt gespeeld als afsluiting na een (ernstig) Middeleeuws spel.

Literatuur
- Lodewick, Literaire kunst, 1966

Clown
De clown is een komisch figuur die in allerlei variaties, in verschillende theatervormen, in alle landen voorkomt (→) clownerie.

Clownerie
(→) Speelstijl waarin act, meestal treurig/komisch van een clownsfiguur.

Comedie: volgens Van Dale onjuiste spelling. Comédie
Genre: blijspel, niet te verwarren met (→) klucht. Karakteristiek: uitgangspunt, een mogelijke situatie met een logische ontwikkeling ervan, gespeeld door herkenbare personages (gewone mensen) met als doel een lachspiegel (vaak enigszins karikaturaal vergroot) zonder contact met de werkelijkheid te verliezen.

(→) Komedie.

Genre.→ Drama → Dramaturgie → komedie.

<Fr.> comédie, meestal in verbinding met een karakteristiek thema: zedenblijspel (Fr. Comédie des Moeurs): waarin de zeden en gewoonte van een bepaald tijdperk vertoond en/of gehekeld bijvoorbeeld intrige-blijspel (Fr. comédie d'intrige): waarin het grappige voornamelijk schuilt in de verwikkelingen, bijvoorbeeld: karakter-blijspel (Fr. comédie de caractère): het op lachwekkende wijze vertonen van bepaalde karakterfout(en). Andere vormen: Comédie larmoyante (Fr. zogenaamd wenend blijspel) toneelspel op het tragische af met een goede afloop; erg geliefd in de 18e en 19e eeuw. Zwarte comédie (Fr. comédie noire): blijspel met tragische ondertoon bijvoorbeeld:

Literatuur
- Lodewick, Literaire kunst, 1966

Comedie-ballet
Blijspel, waarin teksttoneel wordt afgewisseld met dansante (®) entre-acts.

Molière

Commedia dell 'arte
Genre. Theatrale kunstvorm, geïmproviseerd kluchtspel op basis van variërende thema's of scenario's met vaste personages/typen, vertoond door beroepsacteurs die meestal een personagegebonden (of personagetyperend) (→) halfmasker droegen.

Een theatervorm ontstaan en beoefend in Italië en later in Frankrijk en andere landen in de 16e - 18e eeuw maar als zodanig een essentieel verschijnsel in de gehele wereld. Het verloop van de handeling stond vast

(→) canevas en tekst werd geïmproviseerd, door vaststaande personages of typen. Voorbeelden van vaste typen (o.m.) Paul alone: komische oude heer, Dottore: een 'geleerde' kletskous, Capitano: een militaire opschepper. Heel bekend zijn Brighella (= de geestige) en Arlecchino (= de komische of kluchtige). Overige bekende figuren onder meer Pulchinella, Colombina, Signor Magnificio enz. Carlo Goldoni (1707-1793) trachtte met behoud van de typen de commedia dell'arte te veredelen door indecent taalgebruik uit te bannen, de tekst vast te leggen en de handeling te voorzien van een moraliserende strekking. Bekend van hem is 'Knecht van twee meesters'. Van hem is de term "Commedia dell' arte" afkomstig.

Literatuur

- Erenstein, De geschiedenis van de commedia dell 'arte, 1991
- Lodewick, Literaire kunst, 1966
- Phyllis Hartnoll, Geschiedenis van het theater, 1992

Community Theatre

(<Eng.>) Verzamelnaam voor vormen van educatief (→) emancipatorisch theater waarin leden van een gemeenschap (community) participeren. (Van Dam) (→) Emancipatorisch spel.

In de voorbereiding, in de productie en in de voorstelling worden problemen uit de betreffende gemeenschap onderzocht en mogelijke oplossingen geprobeerd.

Literatuur

- Hans van Dam, Theater in gebruik, 1996
- Kees Epskamp, Theater in mondiaal perspectief, 1995
- Ts. Theater & Educatie, Community Theatre, 1994

Compositie

Ordening van de delen tot een geheel in een 'kunstwerk'.
(→) dramacompositie

Conflict

Tegenstelling (geschil-strijd) tussen personages of binnen één personage met betrekking tot eenzelfde gebeurtenis of situatie. (→) dramaturgie (→) drama

Spanningswekkende belangen en motieven tegenstelling(en) binnen één personage of tussen verschillende personages. Wordt beschouwd als de grondslag voor de traditionele dramastructuur.

Literatuur

- Hans van den Bergh, Teksten voor toeschouwers, 1991
- Manuel Straub, Wat is toneel, 1967
- Balthazar Verhagen, Dramaturgie, 1963

Context

Spelgegevens die de gegeven opdracht tot een spel of een te spelen feit en het verband waarin zich iets voordoet betekenis geven.

Onder spelgegevens worden begrepen: (→) het verhaal, (→) de personages, (→) de dramatische handelingen, (→) het dramatisch verloop, (→) de enscenering, het gebruik van de overige (→) theatrale middelen zoals (→) decor en (→) belichting en dergelijke en de verbanden waarin zich iets voordoet.

Literatuur

Prisma van de letterkunde 1990

Coulisse
Beweegbaar zijstuk van een toneeldecor (→) theater.

Cue
Teken, bepaalde tekstregel of woord (→ clans) waardoor mede-acteurs weten wanneer zij moeten invallen met hun tekst of handeling.

Wachtwoord, 'wacht' voor spelers, maar ook voor bijvoorbeeld lichttechnicus.

Literatuur
- Hans van Dam, Theater in gebruik, 1996.

Cultuur
Cultuur omvat/bevat alle uitingen en bronnen op het gebied van de beeldende kunst, dans, drama, letteren, muziek, muziektheater, audiovisuele kunst en het materiële culturele erfgoed, zoals gebouwen, tuinen, monumenten, archieven en archeologie.

Werkdefinitie zoals het Ministerie van Onderwijs Cultuur en Wetenschappen die hanteert in de nota 'Cultuur en School'.

Literatuur
- *Staatssecretaris van OCenW, Nota 'Cultuur en School', 1996*

Cultuureducatie
Cultuureducatie omvat alle vormen van educatie waarbij kunst, bijvoorbeeld beeldende kunst, audiovisuele kunst, letteren, drama, muziek, dans en het materiële culturele erfgoed als doel of als middel worden ingezet.
Cultuureducatie omvat een actieve en een receptieve component.

Rudimentaire omschrijving van het Ministerie van OCenW.
*Het verdient echter de voorkeur om te spreken van een actieve, een receptieve èn een **reflectieve** component. (→) kunsteducatie.*

Cyclorama
Theatertechniek
(→) Rondhorizon of ronddoek.

Rondhorizon
Groot halfrond doek dat de gehele toneel(speel)ruimte rondom, opzij en ook naar boven afsluit en uit één stuk dient te bestaan. Voor de traditionele toneelvorm: (→) kijkkast - of lijst toneelgebied het c. of 2 nog steeds ideale mogelijkheden voor het natuurgetrouw nabootsen van de hemel als achtergrond van een open landschap alsook voor het bereiken van abstracte en symbolische werkingen door middel van vormen en kleurschakeringen. Een uitgekiende (→) belichtingstechniek is hierbij van groot belang/van doorslaggevende betekenis.

Literatuur
- De Leeuw, Toneel en dans, 1986

D

Dans
Dans is ritmische, gevormde beweging van het lichaam in de ruimte (Corrie Hartong).

De elementen van de dans zijn dus: het lichaam, de ruimte en de beweging. Ritme is een eigenschap van de beweging, vorm is een eigenschap van het lichaam in de beweging.

Literatuur
- Corrie Hartong, Danskunst, 1955.

Dansdrama
Dans, die een (→) dramatisch gegeven uitdrukt.

Declamatie
<Lat.>: Declamare = uitspreken, uitroepen; declamatio = voordracht.
Declamatie is de kunst van het opzeggen van gedichten/verzen, ook wel (→) tekstbehandeling genoemd.
Declamatie is een presentatievorm. Ook wordt wel gesproken van (→) voordracht. Verklanking van het versbeeld (→) declamatorium.
Literatuur
- Perquin, Voordrachtskunst, 1951
- Sivirsky, A. Vogel, School der Voordrachtskunst, 1963

Declamatorium
Een groot episch of lyrisch dichtstuk dat door één of meer personen wordt voorgedragen, waarbij de tekst afwisselend ondersteund en/of onderbroken wordt door instrumentele en/of koormuziek.

De term declamatorium is niet algemeen gebruikelijk en komt waarschijnlijk alleen in Nederland voor. Het is voortgekomen uit het (→) melodrama en is een strakkere, meer sobere vorm ervan. Een goed voorbeeld is Jeanne d'Arc au bûcher van Honnegger. Andere voorbeelden: Bericht aan de levenden van J. Engelman (tekst) en Bertus van Lier (muziek) en De dijk van H. van Randwijk (tekst) en Hans Heukermans (muziek).

Decor
Gezamenlijke toneeltoerusting waardoor de plaats van handeling wordt voorgesteld. Ook wel gebruikt voor afzonderlijk decorstuk.

Hulpmiddel(en) bij het inrichten van de speelruimte op realistisch/naturalistische of suggestieve wijze.

Literatuur
- B. Albach en W. Grijzen, Historie van de speelruimte, 1954.
- L. van Beurden, Dekorimprovisatie, NCA, 1970

Definiëren
Rol- en situatiegegevens helder spelen

Spelkwaliteit

Literatuur
- Janssens, L. Drama in de kunst, 1998

Deus ex machina

Iemand (geest of God) die aan het einde van een treurspel op onverwachte wijze verschijnt en een moeilijkheid of verwarring oplost of redding brengt.

Klassiek theater <Lar: Deus ex machina = god uit de toneelmachine. God, of geest die door middel van een toestel op het toneel werd verheven of neergelaten om een eindoordeel uit te spreken. Wordt gebruikt in klassieke treurspelen. Vondel maakt ook gebruik van deze techniek door in de "Gijsbrecht van Aemstel" de Engel Rafaël op te voeren (→) Aristoteles

Literatuur

- de Leeuwe, J. Uitman, Toneel en Dans, 1966.

Deuteragonist

Andere naam voor (→) antagonist.

Zie (→) antagonist (→) Dramaturgie.

Dialoog

Samenspraak van twee personages, ook gebruikt voor de spreektekst van meerdere personages.

Dialogen vormen (afgezien van → monologen) de basis van de →hoofdtekst in een toneelstuk.

Dialoogspel

Speloefening, gericht op het verkennen van gespreksmogelijkheden en reacties op de ander en van de ander.

Dramadidactische term voor een spelvorm, zoals bij voorbeeld:

- *het telefoonspel*
- *elkaar begroeten vanuit bepaalde stemming*
- *in een bepaalde rol aanbellen bij iemand anders*
- *interview vanuit bepaalde rol*

Docudrama

(→) Documentair toneel.

Documentair toneel

<Lat.>: documentum = alles wat tot lering kan dienen; bewijs.

Een toneelvorm, waarbij de realiteit van het onderwerp door auteur, regisseur en acteurs zo authentiek mogelijk wordt benaderd en weergegeven met als voornaamste doel informatie over het behandelde onderwerp te geven.

Voorbeeld: De Plaatsbekleder (Der Stellvertreter) (1963) van Rolf Hochhuth (1931) over de houding van Paus Pius XII tegenover het nationaal-socialisme. Deze toneelvorm wordt ook gebruikt in de film en op de televisie.

Doorloop

Het zonder onderbreking (bv. door regie-aanwijzingen) spelen van een bedrijf of het gehele toneelstuk, soms uitgebreid met de kostuums, het licht en andere technische aspecten, bij wijze van repetitie.

Literatuur

- Dam, van H. Theater in gebruik

Draaitoneel

Draaibare cirkelvormige theatervloer.

Theaterbouw

Theatertechniek: draaibare schijf waarop in sectoren verschillende decors tegelijk geplaatst kunnen worden om snel van decor ((→) changement) te verwisselen. Biedt ook gelegenheid voor nieuwe artistieke mogelijkheden bij theatrale vormgeving bijvoorbeeld Brecht e.a.

Literatuur

- de Leeuwe, Toneel en dans, 1966.

Drama

a. in handeling weergeven van reële of verzonnen situaties;
b. theaterstuk = toneelstuk als kunstvorm, waarbij door middel van woord, en/of gebaar en mimiek een gefingeerde menselijke conflictsituatie in een (meestal) sluitend causaal handelingsverloop, door één of meer handelende personen voor een publiek wordt opgevoerd;
c. als verzamelnaam voor zowel blijspel als voor treurspel →komedie → tragedie;
d. als verzamelnaam voor de gezamenlijke toneelstukken van een → genre, van een periode of land of cultuur;
e. toneeltekst;
f. is de wettelijke naam voor het schoolvak drama.

Drama is afgeleid van Griekse verbum: dran' = handelen, doen, bezig zijn met. In de definitie van drama te verstaan als menselijk handelen waaronder beweging, gebaar, gesproken woord en mimiek. In drama gaat het over de → uitbeelding van, voor anderen (toeschouwers) waarneembaar gedrag.

a. "Drama is dat proces in de mens, dat → verbeelding omzet in handelen. Intern gebaseerd op inleving en vereenzelviging, leidt het extern tot het spelen van een →rol (onverhuld en verhuld). Die handeling krijgt → betekenis binnen de wisselwerking met andere mensen. Onderwijs kent van zulk spontaan dramatisch handelen deze vormen: kinderspel → improvisatie en → rollenspel". Courtney (vert. H. Coppens)

b. "Toneel is de kunstvorm van het dramaproces, het dramatisch product dat aan vormeisen en regels voldoet, waarvan de 'speler in kostuum' het middelpunt is". Courtney (vert. H. Coppens, onderst. T.K.) ad d.: voorbeelden:

- *genre: sociaal drama*
- *periode: het Middelnederlands drama*
- *land: het Franse klassieke drama*
- *cultuur: het Aziatisch drama*

Literatuur

- Bergh van den: Teksten voor toeschouwers, 1991
- Bakelen van/Coppens: Een leerplan drama
- Courtney: The dramatic curriculum, London - Ontario, 1980
- Balthazar Verhagen: Dramaturgie

Dramacompositie

Een samenhangend aantal spelopdrachten die als geheel, d.i. compositie, leiden tot een climax van een gezamenlijk (dramatisch) spel, waarin de leraar meespeelt.

Deze werkwijze is door een zorgvuldige opbouw van speloefeningen/vormen, ervaringsmomenten, vertoningstaferelen en reflectie, gericht op een eindproductie van een te spelen drama.Deze werkwijze is ontwikkeld onder anderen door Dorothy Heathcote en wordt in Nederland dramacompositie of dramacomponeren genoemd.

Literatuur

- Janssens, L. De leraar speelt mee, 1993
- Houtzager, F. Drama componeren meester, SLO, 1999
- Heathcote, D. Zie: leesmap drama basisvorming

Dramanotatie

→ Neventekst → subtekst.

Dramatiek

De toneelkunst

Uitbeelding in toneelvorm. De literatuur kent drie categorieën: epiek = de verhalende dichtkunst; lyriek = uiting van subjectieve en gevoelsmatige aard; dramatiek: zie hiervoor:

Literatuur

- Lodewick, Literaire kunst, 1996.

Dramatische expressie

Term gebruikt in het verleden om het vak drama aan te duiden.

De nadruk lag toen vooral op de uitbeelding en het proces daartoe, waarbij vooral pedagogische doelen (→ vakextrinsieke doelen) werden beoogd.

Dramatisch gegeven

Onderwerp in de (→) dramatische situatie en/of (→)dramatisch spel.
Ook: uitgangspunt om een dramatisch spel mee te maken.

- M. van Bakelen, H. Coppens, Een leerplan drama, 1994
- H. Coppens, Over toetsen, 1996

Dramatische handeling

Een gebeurtenis in een gespeelde situatie, dan wel de waarneembare fysieke actie of activiteit die de personages, als gevolg van (een) beweegreden(en) of (→) motief ondernemen tijdens het dramatisch spel, die een verandering teweegbrengt in de gegeven dramatische situatie, waardoor een ontwikkeling in het (→) handelingsverloop c.q. spel plaatsvindt.

Dramaturgie

Handeling in een dramatisch vormgeven vanuit een motief (beweegreden).

Handeling betreft:

a. een uiterlijk aspect, namelijk de zichtbare waarneembare handeling of → actie c.q. datgene wat men op het toneel doet;

b. een innerlijk aspect, namelijk de beweegredenen of het à motief waarom de handeling gepleegd wordt.

Het is de kortste theatrale handeling die in een werkwoordsvorm is weer te geven en geldt voor één personage. Daarenboven wordt bedoeld: de stuwende beweging van de ene situatie naar de andere.

(→) handelingsverloop

Literatuur

- M. van Bakelen, H. Coppens, Een leerplan drama, 1994
- Van den Bergh, Teksten voor toeschouwers, 1991

- H. Coppens, Over toetsen, 1996
- Hans van Dam, Theater in gebruik, 1996
- Balthazar Verhagen, Dramaturgie, 1963

Dramatisch instrument

Het lichaam en de stem van de speler.

Elke kunstdiscipline heeft eigen specifieke instrumenten waarmee de inhoud van de discipline vertolkt en of uitgebeeld wordt, bijvoorbeeld muziek met stem of instrument; beeldende kunst: materialen (hout, steen, verf enz.) en de gereedschappen enz. Bij drama is dit het lichaam zelf en de stem van de speler, waarbij gebruik gemaakt wordt van de verbale- en non verbale expressiemogelijkheden.

Literatuur

- M. van Bakelen, H. Coppens, Een leerplan drama, 1994

Dramatisch inzicht

Inzicht in wetmatigheden en conventies van dramatisch spel.

Dramatische ontwikkeling

De ontwikkeling die plaatsvindt door de → handelingen van personages en/of de ontwikkeling van het conflict.

Door elk drama loopt een vaste lijn, -door Verhagen → sturingslijn genoemd- waarbij de ene handeling of gebeurtenis voortkomt uit de andere; m.a.w. hoe kan gezien worden als een reeks van met elkaar samenhangende en uit elkaar voortvloeiende gebeurtenissen, die kan leiden naar een bepaald hoogtepunt of dieptepunt (→ climax) en van hieruit naar een oplossing, of → open einde.

Literatuur

- B. Verhagen, Dramaturgie, 1963

Dramatische ruimte.

De verbeelde of gefingeerde ruimte of plaats(en) waar de handeling zich afspeelt.

Dramatische situatie

De gefingeerde/fictionele/gespeelde situatie waarbinnen de relaties/verhoudingen tussen de personages in "geïsoleerde" tijd, ruimte, plaats duidelijk worden.

Dramatische situatie kan georganiseerd of ontworpen worden door vragen te stellen: wie gaat met welk doel het conflictaan, waar, wanneer, met welke handeling, met welke tekst, in welke stijl.

Literatuur

- H. van Dam, Theater in gebruik, 1996

Dramatisch spel

- Het verbeelden van gevoelens, ideeën, gebeurtenissen en om standigheden door personages te spelen in een → spelwerkelijkheid.
- Spel waarin (→) dramatische elementen herkenbaar aanwezig zijn.

  In drama wordt de term "spel"gebruikt voor alle vormen en alle niveaus van → dramatische activiteiten/dramatische werkvormen. Toch is het goed om enig onderscheid te maken met de soorten van spelvormen die in drama gebruikt worden, te weten (→) speltechniek, (→) speloefening, (→)

spelvorm. De spelvorm kan beschouwd worden als dramatisch spel in strikte zin. Speltechniek en speloefening als oefenvorm om tot dramatisch spel te komen.

Literatuur

- Gerdje Pijper, Drama voor het middelbaar beroepsonderwijs, 1989

Dramatisch spel

a. De gespeelde tijd waarbinnen het dramatisch spel zich afspeelt.
b. De reële tijd waarbinnen een dramatisch spel zich afspeelt.
c. De Historische tijd (b.v. Middeleeuwen, huidige tijd) waarbinnen het dramatisch spel wordt geplaatst.

Tijdsverdichting kan tussen en binnen scènes optreden.

Dramatische vormgeving

Gebruikmaken van middelen zoals (→) rol, (→) scène, (→) enscenering en van vormgevingsmiddelen als licht, decor(→) rekwisieten, kostuum, grime, muziek en geluidseffecten om een spel vorm te geven.

Dramatische vorming

Historische term die in jongste verleden werd gebruikt waarbij de nadruk werd gelegd op doelstellingen die buiten drama lagen, zogenaamde vormingsdoelen ook wel pedagogische en didactische doelen.

Toepassing van drama in pedagogische en didactische situaties.

Dramatische werkvormen

Verzamelnaam voor speltechnieken, speloefeningen en spelvormen die leiden tot (→) dramatisch vormgeven.

Literatuur

- Gerdje Pijper, Drama voor het middelbaar beroepsonderwijs, 1989

Dramatiseren

Het theatraal vormgeven van een verhaal of idee.

Literatuur

- Marcel van Dijck: Dramatiseren, 1996
- Ton Konings: Dramatische vorming en didactiek in: Modelonderwijsleerplan PABO, 1982

Dramatologie

Wetenschap die de toneelkunst bestudeert.

Deze term wordt niet veel gebruikt, terwijl het juist wel het object, namelijk alles wat met toneel en theater samenhangt, goed aangeeft.

Literatuur

- Hanno van Wagenvoorde, Inleiding tot de dramatologie, 1948

Dramaturg

Verschillende mogelijkheden: toneelschrijver, theaterwetenschapper, medewerker c.q. artistiek-literair adviseur bij een toneelgroep: a. in verband met repertoirekeuze of, samen met de regisseur de globale opzet van (→) enscenering.

TWB <Gr.>: Dramatourgos = theaterbouwer = theatermaker = toneelschrijver is de oorspronkelijke betekenis van dramaturg. Thans omvat deze term diverse, zie 2.

Dramaturgie

Oorspronkelijk <Gr.> Drama - tourgos = theater maken → theater schrijven. Naar de theorie: de leer van de naar tijd en plaats verschillende wetmatigheden van het dramatisch kunstwerk. De dramatische compositieleer. Werkzaamheden van een dramaturg, in functie bij een schouwburg of theatergroep.

De dramaturgie bestudeert het wezen van het drama naar vorm en idee, zijn overeenkomst en verschil (→) epiek en (→) lyriek, en behoort zowel tot de literatuurwetenschap als de toneelwetenschap = theaterwetenschap: beter het gebruik van de term dramatologie. Poëtica van Aristoteles is het oudste West-Europese geschrift van dien aard → aristotelisch theater.

Literatuur

- Aristoteles, Poëtica (vertaling), 1995
- Verhagen, Dramaturgie, 1963
- Paul Carter-Harrison, Voetnoten bij modern toneel, 1965
- Pierre H. Dubois, Het binnenste buiten, 1968

Dubbelrol

Tweevoudige rol.

Duodrama

Toneelstuk waarin slechts twee personen optreden.

Evenals het à melodrama dwingt het duodrama de acteurs tot een grote concentratie en biedt de acteurs de gelegenheid tot bijzondere prestaties.

Literatuur

- Voorbeelden: Het Hemelbed van Jan de Hartog en Kwelling van Herman Heyermans.

E

Eenakter

Toneelstuk in één (→)bedrijf.

Dramatische spelvorm. Kenmerk van een eenakter is dat door de beperking de opbouw rechtlijniger en compacter is dan een toneelstuk in een of meer bedrijven. Het biedt echter wel de mogelijkheid om een (→) plot volwaardig uit te werken, en de personages psychologisch te karakteriseren.
Bekende eenakters: 'Brand in de Jonge Jan'(1903) van Herman Heyermans (1864-1924) en 'De eerbiedwaardige lichtekooi' (La putain respectueuse 1946) van Jean-Paul Sartre (1905-1980).

Literatuur

- Phyllis Hartnoll: 'The Oxford Companion to the Theatre', 1995
- Herman Heyermans, 'Toneelwerken I, 1965 (G.A. van Oorschot, Amsterdam)

Elementair toneel

→ Speloefeningen waardoor men zich de eerste beginselen of grondslagen van het toneelspelen eigen maakt.

Historische benaming voor trainingsvorm of elementaire studie die erop gericht is door speloefeningen de spelers te leren in staat te zijn om een personage conform het verwachte rolpatroon op het toneel fysiek en emotioneel uit te beelden. Elementaire speloefeningen zijn onder meer het opkomen, het omgaan met dingen/voorwerpen, luisteren, reageren op het onverwachte, het ontstaan van een emotie, de gerichtheid van de gedachten, enz. Deze elementaire studie vindt altijd plaats in groepsverband waarbij de groepsleden afwisselend als spelers en toeschouwers fungeren.

Ensceneren, enscenering

<Gr.>: skènè = toneel.

a. in (→) scène zetten
b. het inrichten en gereedmaken van het toneel voor een voorstelling
   Ensceneren is gericht op het componeren van de presentatiemogelijkheden tot een voor het publiek interessant geheel en heeft betrekking op:
   - *zowel het gebruik van het(→) speelvlak, de schikking van de (→) personages in het (→) toneelbeeld, de (→) kijkrichtingen en het bewegen van de personages ten opzichte van elkaar en in het speelvlak;*
   - *als op de inrichting en aankleding van het toneel, de kostumering, de belichting en alles wat te maken heeft met de uiteindelijke vormgeving van het theaterstuk. Dit is het werk van de (→) regisseur;*
   - *(→) regie, (→) mise-en-scène*

Literatuur

- Roel Twijnstra e.a., Dramatiseren, 1988
- Hans van Dam, Theater in gebruik, 1996
- Don Taylor, Directing plays, 1996

Ensemble

<Fr.: ensemble: samen, in gezamenlijkheid

Alg.: Groep van toneelspelers. Bijz.: aanduiding voor een theatergezelschap, waarin alle leden (acteurs, regisseur, kostuum- en decorontwerpers, geluids- en lichttechnici, (→) inspiciënt, enz.) onder leiding van een regisseur samenwerken bij het tot stand komen van een theaterproductie, gericht op een volkomen weergave van de intenties van de auteur.

Dit in tegenstelling tot het zogenoemde sterrentoneel, waarbij de productie gedragen wordt door een of meer topacteurs en alles gericht is op het gloriëren van de steracteur(s). De ensemblegedachte ontwikkelt zich met name in de twintigste eeuw, waarbij de praktijk ervan weer bedreigd wordt door de gegroeide almacht van de regisseur met sterallures.

(→) Regisseurstoneel.

Literatuur

- H. de Leeuwe, Toneel en dans
- Erenstein, Een theatergeschiedenis der Nederlanden.

Epiek

Verhalende dichtkunst en proza waarbij het in de eerste plaats gaat om de gebeurtenis/het gebeuren. Tot de epiek behoren literaire genres als → ballade, → fabel, → epos of heldendicht, → idylle, → legende, → mythe, → novelle, → parabel, → roman, → romance, → sage, → schets, → sprookje en vertelling.

Epiek (< Grieks epikos = verhalend) is een verzamelnaam voor verhalende literatuur. Volgens de indeling van Aristoteles een van de drie categorieën of genres van literaire uitingsvormen: epiek, (→) lyriek en(→) dramatiek.

Literatuur

- Lodewick: literaire kunst

Episch theater

Een door Bertolt Brecht (1898-1956) ontwikkelde theatervorm, die in tegenstelling tot het traditionele, burgerlijke theater in plaats van illusie de confrontatie met de toeschouwer nastreeft, ook wel vertellend theater genoemd.

De toeschouwer zal duidelijk zien dat er toneel gespeeld wordt:

- *de acteur zal zich niet met zijn eigen rol identificeren;*
- *de toeschouwer zal zich niet inleven maar (zoals bij sportwedstrijden) tot een kritische medespeler worden;*
- *niet het gespeelde, maar wat je kunt leren is belangrijk;*
- *de toeschouwer heeft steeds een kritische afstand tot datgene wat zich op het toneel afspeelt.*

Om de illusie te doorbreken hanteert Brecht allerlei middelen, d.w.z. afstand scheppende technieken, (→) vervreemdingseffecten genaamd:

- *inleidende teksten, waarin op het verhaal wordt vooruitgelopen om aan te geven dat het verhaal zo loopt en niet anders. Het gaat dus niet om de afloop maar om het verloop;*
- *het handelingsverloop wordt voortdurend onderbroken door commentaren van de verteller, door songs, koren, borden met speciale teksten, door projectie van lichtbeelden en filmfragmenten;*
- *in plaats van realistisch/naturalistisch decors worden suggestieve decors en zetstukken gebruikt om te benadrukken dat het om toneel gaat.*

Literatuur

- Bertolt Brecht, Theaterexperiment en politiek, SUN 1972
- R.L. Erenstein, Een theatergeschiedenis der Nederlanden, 1996
- Tijdschrift Te elfder ure, Kultuur en politiek 3: Brecht en het leerstuk, 1975

- Phyllis Hartnoll, The Oxford Companion to the theatre, 1995
- Martin Hürlimann, Das Atlantisbuch des Theaters, 1966

Epiloog

<Gr.>: epilogos = overbrenging, na- of slotrede.

In de (onder andere klassieke) toneelliteratuur is het de term voor een nabeschouwing aan het slot van een vertoning in de vorm van een monoloog door een acteur, of nazang.

De epiloog is ingevoerd door Plautus (254 v.C. - 184 v.C.) met als doel de betekenis van het gespeelde te expliciteren en kort samen te vatten als 'de moraal van het verhaal', de zedenles.

Ook in het Middelnederlands drama komt dit voor, soms 'naprologhe' genoemd.

Literatuur

- Phyllis Hartnoll, The Oxford Companion
- H. de Leeuwe, Toneel en dans

Expositie

<Lat.>: Exponere = tentoonstellen.

Essentieel element (= fase) aan het begin van een (traditioneel) dramatisch spel waarin de toeschouwers kennismaken met de eerste gegevens, eventueel de aanzet van de problematiek, die in het spel een rol gaat spelen, en die noodzakelijk zijn om de ontwikkelingen ervan in het verdere verloop van het spel te kunnen volgen.

Dit gebeurt door middel van:

a. een (→) proloog; bijvoorbeeld: de begintekst van de eerste stem in het eerste deel van 'Onder het melkwoud' van Dylan Thomas; of

b. de eerste tekst van de verteller in 'Ons stadje' van Thorton Wilder; of

c. een eerste gesprek van een aantal personages in de aanvang van het eerste bedrijf, bijvoorbeeld het gesprek tussen een ronselaar en de sergeant;

d. in 'Moeder Courage' van Bertolt Brecht het toneelbeeld, de geluiden en de eerste handelingen van Mick en even later Aston in het eerste bedrijf van 'De huisbewaarder' van Harold Pinter.

In een traditioneel (→) dramaturgische opbouw van een spel wordt de expositie al of niet voorafgegaan door een (→) stemmingsinleiding, en gevolgd door het (→) motorisch moment (→) dramaturgie, (→) dramaturgische opbouw.

Literatuur

- B.Verhagen, Dramaturgie, 1963
- Roel Twijnstra, Betekenis van Drama, Voorstellingsanalyse, 1991
- Emile Schra, Kijk op theater, De toeschouwer in aktie, 1991

Expressie

<Lat.>: ex-prim∩re = (zich) uiten, uitdrukken, tot uiting brengen.

Uiting, uitdrukking, zeggingskracht.

a. in het algemeen:
elke door andere waarneembare, bewuste of onbewuste menselijke uiting of gedragswijze in houding, gebaar/beweging, mimiek, klank, taal en materiële middelen;

b. in drama:

aanduiding voor een kwaliteit namelijk de zeggingskracht van een presentatie of voorstelling en van de afzonderlijke rollen daarin. (→) spelkwaliteit.

Expressionisme

Invloedrijke stroming in de kunst, ontstaan in Duitsland, in de eerste decennia van de twintigste eeuw, als reactie op het (→) impressionisme en (→) naturalisme, die wordt gekenmerkt door nadrukkelijke uiting van de gevoels- en ideeënwereld van de kunstenaar, door loslaten van natuurgetrouwe weergave, door vergroting en overdrijving in stijlmiddelen.

Deze beweging manifesteert zich niet alleen in de beeldende kunst, maar ook in de muziek, de literatuur, waaronder toneelliteratuur, de danskunst en de architectuur.

Expressionistisch drama

Genre of vorm van theaterkunst, waarbij geprobeerd wordt een zo groot mogelijke expressie ofwel zeggingskracht te bereiken, met een vaak politiek-sociale inhoud en activistisch van aard, ook wel (→) ideeëntheater genoemd

Het expressionistisch drama is een reactie op het impressionistisch, romantisch stemmingsdrama en het naturalistisch, burgelijk drama. Het expressionistisch drama wordt gekenmerkt door een nieuwe dynamische speelstijl, met de nadruk op de 'ik'- persoon; het gebruik van symbolen; korte zinnen; niet logische opeenvolgende korte scènes; geen realistische personages, maar eendimensionale (→) types. Beeldende kunstenaars zoals Oskar Kokoschka en Wassily Kandinsky hielden zich behalve met beeldende kunst ook bezig met theater. Pas na de Eerste Wereldoorlog kwam het expressionisme in het toneel tot bloei. Met een meer menselijke en politieke gerichtheid. Enkele belangrijke toneelfiguren: Bertolt Brecht (1898-1956); Ernst Toller (1893-1939); in Nederland o.a. Albert van Dalsum (1889-1970).

Literatuur

- Phyllis Hartnoll, The Oxford companion to the theatre, 1995
- Phyllis Hartnoll, Geschiedenis van het Theater, 1992
- Martin Hürlimann, Das Atlantisbuch des Theaters
- R.L. Erenstein, Een theatergeschiedenis der Nederlanden, 1996

F

Fabel

<Lat.>: fabula = verhaal.

a. Een verdichte of korte vertelling waarin een moraal of zedenles aanschouwelijk;
b. wordt voorgesteld en waarin zich als mens gedragende dieren en dingen optreden;
c. in drama: kort verhaal of zakelijke inhoud van een gebeurtenis of een ander speelbaar gegeven. (→) verhaal.

Bekend zijn de Fabels van Jean de La Fontaine(1621-1695)

Literatuur

- H.J.M.F. Lodewick, Literaire kunst, 1966

Farce

Kort realistisch toneelstuk of (→) klucht uit het dagelijks burgerlijk en/of familieleven waarin ondeugden, gebreken of zwakheden van mensen bespottelijk worden gemaakt en aan de kaak gesteld.

Volgens sommigen zou de oorsprong van de farce teruggaan tot het Middeleeuws (→) liturgisch drama en de (→) mysteriespelen, die bij wijze van spreken werden opgevuld (farcir = opvullen) met realistische en boertige vertoningen als (→) intermezzo's. Er zijn circa 150 farces uit de periode 1450-1550 bewaard gebleven. De 15e-eeuwse 'Farce de Maitre Pathelin' is wel de beroemdste uit dit genre.

Festival

<Lat.>: festivalis = feestelijk.

Figurant

Speler van zwijgende (bij)rollen, zoals bediende, passant, schildwacht, of lid van een massa.

Figuranten zijn vaak vooral van belang voor het oproepen van de gewenste sfeer in een toneelstuk of film.

Film op het toneel

Presentatievorm
Multifunctioneel gebruik van
Theatermiddelen

Flashback

< Eng.> Flash-back = terugblik.

Dramatechniek die gebruikt wordt in een toneelstuk, waarbij gebruik wordt gemaakt van een herinneringsbeeld of passage waarin wordt teruggegrepen naar een gebeurtenis of episode uit het verleden.

Dit stijlmiddel wordt ook gebruikt in de literatuur en film.

Fond

Achterdoek

Hulpmiddel om de speelruimte aan te kleden.

Forumtheater

Spelvorm, ook wel forumspel genoemd, op basis van (→) improvisatie, dat door de toeschouwer onderbroken kan worden, die vervolgens de rol van de speler overneemt en het verloop van het spel, naar vorm en/of inhoud een andere wending geeft.

Doel van deze theater- of spelvorm, geïntroduceerd door Augusto Boal, is dat de toeschouwer/speler zich bewust wordt van respectievelijk een politiek of sociaal probleem en door spel actief bijdraagt tot een oplossing ervan.

Literatuur

- Augusto Boal, Theater der Unterdrückten, 1979
- Peter van Hasselt, Doen alsof, 1985

Foyer

Ruimte bij de schouwburg of concertzaal, waar de bezoekers tijdens de pauzes kunnen verblijven en een consumptie kunnen gebruiken.

Freeze

(< Eng.>) Speltechniek. Ned.= Bevriezen.

Dit is het vastzetten van een spelmoment bekend onder de term (→) tableau.

Fries

Toneeluitrusting, i.c. horizontale strook, even breed als het achterdoek, en vastgemaakt aan een (→) trek. De hoogte van deze strook is afhankelijk van de onderlinge afstand van de overige friezen en van de hoogte van de kap van het toneel.

Het behoort met andere hulpmiddelen tot de basisinrichting van een toneelruimte en behoort als zodanig tot de oudste en nog steeds gangbare methode om de (→) speelruimte aan te kleden en de muren en de outillage van het toneel aan het oog te ontrekken.

Overige hulpmiddelen zijn o.m. (→) poten, (→) achterdoeken, (→) prosceniumdoek, (→) coulissen, enz.

Fysiek spel

Speltechniek, waarbij het lichaam (lijf) als geheel of onderdelen ervan worden ingezet met uitzondering van de stem.

Het gaat hierbij om aspecten als houding, gebaar, beweging en (→) mimiek.

G

Gaanderij
Zie (→) galerij

Gag
Kwinkslag; visuele of tekstuele grap

Een term die o.m. in de toneel- en filmwereld wordt gebruikt voor een geestige inval, een grotesk moment of komische situatie in woord en/of beeld, welke soms veelvuldig wordt herhaald (running gag).

Galerij
Omloop of de hoogste en goedkoopste toeschouwerstribune in een schouwburg

Deze tribune wordt ook wel (verbasterd) "gaanderij" of → schellinkje genoemd (→) theaterbouw.

Gebaar
a. Algemeen: beweging van het lichaam of van delen ervan i.c. hoofd, gezicht, schouders, armen, handen, romp en benen.
b. In drama: bewust opgeroepen (ingestudeerde) beweging, ook (→) geste genoemd en wel:
   - als zelfstandige uiting van een geestesgesteldheid of emotie in plaats van gesproken tekst bijvoorbeeld: (→) mime;
   - als ondersteuning of ter versterking van het gesproken woord.

Gebaren ontstaan meestal spontaan en hebben verschillende functies. Zo onderscheidt bijvoorbeeld de Amerikaanse psycholinguïst D. Mc.Neill vier verschillende soorten gebaren, t.w.:

a. de deiktische of (aan-)wijsgebaren (links, rechts, hier, dáár);
b. de emblematische of zinnebeeldige gebaren (bijvoorbeeld: op het voorhoofd wijzen = gek);
c. de iconische of beeldbeschrijvende bewegingen (geven bijvoorbeeld aan hoe groot iets is), vgl. mime;
d. de ritmische gebaren (beats), ter onderstreping van het gesproken woord.

Literatuur

- Dr. Jan-Peter de Ruiter, Gesture and speachproduction. Proefschrift februari 1998, U.B. Nijmegen
- Jan Bremmer & Herman Roodenberg, Gebaren en lichaamshouding van de Oudheid tot heden, Sun 1993
- Desmona Morris, Manwatching: A Field Guide to Human Behaviour, Londen 1977
- Het Nederlands Gebarenboekje

Gebarentaal
Algemeen: In bepaalde cultuur met elkaar afgesproken tekens die voor iedereen duidelijk en begrijpelijk zijn bijvoorbeeld: stopteken, richting aangeven, e.d. In het bijzonder: bijvoorbeeld de gebarentaal waarmee doven met elkaar communiceren.

Geestelijk drama

Verzamelbegrip voor Middeleeuwse toneelspelen in de volkstaal, met ernstige (=geestelijke) inhoud, die omstreeks de 13e eeuw ontstaan uit het kerkelijk → liturgisch drama door uitbreiding en vermenging met niet-kerkelijke (= wereldlijke) en soms oude niet-christelijke gebruiken. Tot het geestelijk drama van de Middeleeuwen worden gerekend:

a. het → kerstspel, het → driekoningenspel, het → passiespel, het → paasspel, het → profetenspel;
b. het → mysteriespel, dat een geloofsgeheim tot onderwerp heeft;
c. het → mirakelspel, waarin de geschiedenis van een wonder uitgebeeld wordt;
d. de → moraliteit of het → zinnespel waarin naast de werkelijke personages zinnebeeldige figuren/personages handelend optreden;
e. het heiligenspel waarin het leven van een voorbeeldig persoon wordt gedramatiseerd.

In tegenstelling tot het liturgisch drama dat in dienst van de liturgie door priesters in de Latijnse taal gezongen in de kerk werd opgevoerd, worden de spelen die gerekend worden tot het geestelijk drama, gesproken in de volkstaal door leken op het kerkplein of een stadsplein gespeeld. De ontwikkeling en wijziging van liturgisch drama waar geestelijk drama voltrok zich op dezelfde wijze in geheel West-Europa. Voorbeelden van geestelijk drama zijn: Het mysteriespel: "de Bliscappen van Maria"(15e eeuw), het mirakelspel "Marieken van Nieumeghen"(16e eeuw), het zinnespel: "Den Spyeghel der Salicheyt van Elcerlyc" (15e eeuw).Van het heiligenspel zijn in Nederland geen voorbeelden uit de Middeleeuwen bewaard gebleven. Ten tijde van de Hervorming eindigde de bloei van het geestelijk drama, mede door het feit dat het calvinisme iedere vorm van toneel verwerpelijk achtte.

Literatuur

- R. L. Erenstein e.a.: Een theatergeschiedenis der Nederlanden
- Lodewick: Literaire kunst
- Johan Nowé, Nu hoort wat men u spelen zal; Theater in de Middeleeuwen, Leuven 2000
- Jos. Smits van Waesberghe: Muziek en Drama in de Middeleeuwen

Generale repetitie

Laatste repetitie, ook wel 'generale' genoemd, van een toneelstuk vóór de eigenlijke uitvoering (→ première).

Deze repetitie wordt ononderbroken en integraal uitgevoerd d.w.z. met kostuums, met grime, in decors, met belichting en overige (geluids-) effecten → doorloop → try-out.

Literatuur

- H. van Dam: theater in gebruik

Genre

Aanduiding van een soort toneelstukken, die qua inhoud en → vormgeving, bepaalde overeenkomstige karakteristieke kenmerken hebben.

Het probleem doet zich voor dat er geen eenduidige indeling in genres te geven is. Er zijn verschillende indelingen denkbaar, b.v. comédie - tragedie; klassiek toneel - modern toneel; hoftheater - burgerlijk drama; naturalistisch toneel - episch drama. Andere namen voor soorten van

drama bv. Expressionistisch toneel, sociaal drama, docudrama, aristotelisch toneel enz.

Literatuur

- Lodewick: Literaire kunst
- H. van den Berg: Teksten voor toeschouwers

Gesamtkunstwerk

< DU.>: concept of ideaalbeeld, waarin alle kunsten in een theatrale vormgeving zouden moeten samengaan.

Dit idee is vooral bekend geworden door Richard Wagner (1813-1883), die niet alleen alle kunsten, maar ook het publiek en de speelplaats daarin wilde betrekken. Anderen willen dit concept in een maatschappelijke context gerealiseerd zien.

Literatuur

- H. van Dam: Theater in gebruik
- Phyllis Hartnole: Geschiedenis van het theater
- Hürlimann: Das Atlantisbuch des Theaters

Geste

< Fr.>: gebaar, beweging.

Handeling van hoofd, schouders, armen en handen als middel om bepaalde gedachten, ideeën of gevoelens uit te drukken.

Het gebaar of in het algemeen de houding krijgt in drama een beredeneerde en soms een geconstrueerde vorm ter ondersteuning of ter versterking van de inhoud, de strekking of de eventuele boodschap van een scène of toneelstuk. De werkwijze is in het episch theater gebruikelijk. Deze bewust gedistantieerde, gemarkeerde manier van spelen wordt → gestiek genoemd.

Literatuur

- H. v.d. Bergh: Teksten voor toeschouwers
- M. v. Dam: Theater in gebruik

Gestiek

Speelstijl, waarbij de gebaren en bewegingen van de acteurs bewust overtrokken (vergroot) en gemarkeerd worden met als beoogd effect, de situatie tussen speler en de uit te beelden rol èn het voorkomen van identificatie tussen toeschouwer en toneelfiguur.

Een speelstijl die gehanteerd wordt bij episch theater.

Literatuur

- H. v. Dam, Theater in gebruik
- H. v.d. Bergh, Teksten voor toeschouwers
- B. Brecht, Theatereksperiment en politiek SUN 1972
- Kultuur en politiek 3
- Brecht en het leerstuk TEU. nr. 2. 1975

Gestisch

Als bijvoeglijk naamwoord bij → acteren, → speelstijl, speelstijl of (→) tekst zeggen

Zie → geste → gestiek

Literatuur

- H.v. Dam, Theater in gebruik

Globe-theater

Een van de oudste schouwburgen van Londen en tevens het beroemdste → het Elisabethiaans theater werd in 1599 gebouwd op de zuidoever van de Theems. Shakespeare (1564-1616) was mede-eigenaar van dit theater. In 1613 brandde de "Globe-schouwburg" af. Handschriften van Shakespeare gingen hierbij verloren. In 1644 viel het doek voor deze schouwburg en werd het gesloopt.

theaterbouw

Literatuur

- L. Monteyne, Drama en toneel door de tijden heen
- Ph. Hartnoll,Geschiedenis van het theater

Glijtoneel

<Gr.>: Ekkyklema.

verrijdbare toneelvloer van het klassieke → Griekse theater. Werd vanuit een van de deuren van het vaste → achtergronddecor naar voren gerold om een scène zichtbaar te maken, die zich binnenshuis afspeelde.

Een → theatertechniek, ook wel → schuiftoneel of → schuifpodium genoemd, die voor het eerst in "Oresteia" van Aischylos werd toegepast. Zie ook: theaterbouw.

Literatuur

- H. d. Leeuwe e.a., Toneel en Dans
- cf. Oresteia, deel II

Grand Guignol

Genre van korte toneelstukken, die vooral als doel hebben het publiek te laten griezelen.

Genoemd naar een klein schouwburgje in Parijs, Théâtre du Grand Guingol (= grote poppenkast), opgericht in 1897. De naam is ontleend aan een uit de 18e eeuw stammende marionet Guignol, bekend door een zekere wreedheid. In 1962 is het theater opgeheven. De term echter staat voor verhalen met een soms overdreven wreed karakter.

Literatuur

- R. Bulthuis, Poppentheater, zj.

Grid

< Eng.> Rasterwerk van buizen aan het plafond in een speelruimte waaraan de lichtinstallatie is bevestigd en waaraan ook eventuele decorstukken en toneelgordijnen opgehangen kunnen worden.

Literatuur

- Hans van Dam, Theater in gebruik, 1996
- Paul van Engelen en Ton Konings, Kiezen voor Drama, 1995

Grieks drama

Algemeen aanvaarde term en verzamelbegrip voor een beperkt aantal zogenoemde klassieke drama's, t.w. (→) komedies en (→) tragedies uit de bloeiperiode van de Griekse theatercultuur in de laatste 500 jaar voor Christus.

Het Griekse drama vindt zijn oorsprong in de religie met de daaraanverbonden religieuze plechtigheden en rituelen. Het vindt zijn hoogtepunt in de laatste 500 jaren voor Christus. Er zijn nog 12 komedies in zijn geheel bewaard gebleven, waarvan er 11 door Aristophanes geschreven zijn en 1 door Menander en een groot aantal fragmenten van andere auteurs.

Van de tragedies zijn er zeven van de hand van Aischylos (525 – 456 v. Chr.), zeven van Sophokles (± 406 v. Chr.) en achttien toneelstukken van Euripides (±406 voor Chr.) bewaard gebleven. Het is bekend dat deze drie auteurs een zeer groot aantal toneelstukken hebben geschreven.

Literatuur

- Hein L. van Dolen, De Griekse komedie, Amsterdam 1999
- A. Maria van Erp Taalman Kip, Bokkenzang; Over Griekse tragedies, 1997

Grime/grimeren

Beschildering van het gezicht van de toneelspeler met behulp van (→) schmink en andere middelen om op het toneel een bepaald personage voor te stellen.

Middelen hierbij zijn: schmink, grimeerpotloden, baarden, pruiken en mastiek

Literatuur

- Michels, Grimeerkunst en historische kapsels, z.j.
- Grimas, Make-up voor professionals en hobby, 1992

Grimeur

Toneelkapper, iemand die beroepshalve de grimeerkunst beoefent.

Griot

(spreek uit: grie'-oh)

Een Griot is een verhalenverteller in de traditionele Westafrikaanse cultuur, wiens rol het is de mondeling overgedragen geschiedenis van zijn/haar dorp of stam te bewaren (conserveren) en door te geven naar de volgende generatie. Griots zijn gerespecteerde sprekers, die belangrijke gebeurtenissen in de dorps- of stamgeschiedenis in hun geheugen opslaan, inclusief geboorten, overlijdens, huwelijken, conflicten en strijd. Een Griot belichaamt het collectieve geheugen van een stam of een dorp. Een Griot waarborgt dat de leefgemeenschap zowel het perspectief op het verleden als op het nieuws tot op de dag van vandaag heeft, waarop zij zich baseert bij het nemen van beslissingen.

Griots kunnen uren, zelfs dagenlang spreken, vertellen en zingen, daarbij puttend uit het verleden van generatie op generatie, van Griot tot Griot.

(→) Orale tradities, (→) Anansi, (→) Tambu.

Een Griot is niet alleen een volksverteller, maar hij is ook geschiedkundige, hij is als het ware de bibliotheek en het archief van de stam, de leefgemeenschap of het dorp en als zodanig ook de behoeder van het culturele erfgoed van zijn volk.

Deze orale traditie wordt ook buiten Afrika voortgezet, bijvoorbeeld in Canada.

Bron:

- http://www.blackvoice.com/griot/

H

Halfmasker
(→) Masker

Handeling
(→) Dramatische handeling.

Handelingspatroon
Wijze waarop het personage zich ontwikkelt binnen de (→) dramatische handeling.

Handelingsverloop
Het geheel van handelingen door personages, verweven tot een theatrale eenheid.
Ook wel de volgorde van een ontwikkeling binnen de (→) dramatische handeling= (→) dramatische ontwikkeling.
Literatuur
- Hans van Dam, Theater in gebruik, 1996
- H. J. M. F. Lodewick, Literaire kunst, 1966
- B. Verhagen, Dramaturgie, 1963

Handpop
'Acteur' in een (→) poppentheater, bestaande uit een kop van een personage, die op de wijsvinger wordt gestoken, waaraan een 'kostuum' is bevestigd, "sok" genoemd, die over de hand wordt getrokken, waarbij de armen van de pop op de duim en de pink worden gestoken.
(→) marionet, (→) stokpop.

De handpop is de meest elementaire vorm en speltechniek van het poppenspel of –theater. Het poppenspel wordt ook wel verborgen spel genoemd omdat de spelers zich als het ware verbergen achter hun pop De kop is doorgaans van hout, papier-maché of enig ander materiaal gemaakt.

Literatuur
- Rico Bulthuis, Poppen Scimmen Marionetten, 1954
- H.R. Hoetink (red.), Poppen spreken, 1978
- Ruth van Steenhoven, Poppenkastpoppen, hoe ze gemaakt worden, 1976

Happening
<Eng.>: gebeurtenis.

a. Algemene betekenis: (min of meer) toevallige samenkomst of manifestatie van mensen met een zekere verbondenheid en betrokkenheid door het thema of onderwerp van dergelijke bijeenkomst.
b. Speciale betekenis: min of meer kunstzinnige gebeurtenis of manifestatie die eind jaren '50 ontstond in samenhang met de theaterkunst, soms met een provocerend karakter.
   De opvattingen over wat een happening feitelijk is lopen nogal uiteen. In ieder geval zijn er een aantal kenmerken te noemen:
   De happening is:
   - *niet voorgestructureerd en heeft een spontane uitstraling;*

- *gericht op de confrontatie van de deelnemers met nieuwe ideeën en ervaringen;*
- *bedoeld om het publiek wakker te schudden en te activeren;*

Bij een happening spreekt men niet meer van publiek dat toeschouwt maar actief deelneemt aan de gebeurtenis.

Literatuur

- Els Hommes, Prisma van de Kunst, 1990

Harlekinade

Een (→) klucht waarin (→) Harlekijn, een van de komische figuren uit de (→) Commedia dell'arte de hoofdrol speelt.

Literatuur

- R. L. Erenstein, De geschiedenis van de Commedia dell'Arte, 1996

Harlekijn

<It.>: arlecchino; < Fr.>: arlequin.

Eén van de komische personages uit de (→) Commedia dell' Arte, de onnozele, maar in bepaalde omstandigheden slimme knecht, volgens traditie gekleed in een nauwsluitend pak van ruitvormige, veelkleurige lapjes met een houten sabeltje als (→) rekwisiet.hij draagt een leren (→) halfmasker, meestal voorzien van een duivelshoorn.

Kluchten, waarin Harlekijn de hoofdrol vervult, heten (→) harlekinades. Harlekijn komt ook voor als pop in het poppentheater.

Literatuur

- R. L. Erenstein, De geschiedenis van de Commedia dell' Arte

Historiespel, - stuk

Toneelgenre, ontstaan en ontwikkeld in Engeland in de loop van de 16e eeuw. Toneelstuk dat een geschiedkundig feit als onderwerp heeft.

De hoofdpersoon is vaak een koning. Zo schreef Shakespeare o.m. Richard III en The First Part of King Henry IV, The Second Part of King Henry IV.

Literatuur

- A.G.H. Bachrach, Naar het hem leek, een inleiding tot Shakespeare, 1957

Hoftheater

Theaterkunst, die zowel qua inhoud als theaterinrichting vanaf de 14e eeuw aan Europese vorstelijke en adellijke hoven is ontstaan. Maatschappelijke veranderingen in de 19e eeuw deden deze kostbare privé-liefhebberijen van adellijke personen verdwijnen.

Dikwijls waren schrijvers en acteurs in dienst van de vorst. In de paleizen waren voor toneel-, ballet- en operavoorstellingen zg. 'spektakel'-zalen ingericht. In 1620 werd in het hertogelijk slot van Parma het eerste 'galerijen'-theater, het Teatro Farnese, in gebruikgenomen.

Literatuur

- R. Alewyn/K. Sälzle, Das grosze Welttheater, Die Epoche der höfische Feste, in Dokument und Deutung, 1959
- Martin Hürlimann, Das Atlantisbuch des Theaters, 1966
- L. Monteyne, Drama en Toneel door de tijden heen, 1949

Hoogtepunt

Het toppunt ook (→) climax genoemd, in een dramatisch (→) handelingsverloop, die tevens het begin is van een fase van onzekerheid, (→)

crisis genoemd, over de afloop van de gespeelde geschiedenis of verhaal: ten goede of ten kwade.

Element van de –traditionele– (→) dramaturgische opbouw van een spel. Het hoogtepunt volgt op het element (→) dramatische ontwikkeling of (→) handelingsverloop. In het kader van het gespeelde verhaal/de geschiedenis is het belangrijkste of het ergst mogelijke gebeurt en dit vraagt om een oplossing.

Zie ook (→) Aristotelisch model (→) peripetie.

Literatuur

- Aristoteles, Poëtica, 1995
- Balthasar Verhagen, Dramaturgie, 1963

Hoorspel

Een audio-techniek waarbij een toneelspel, op basis van alleen de stemmen van de personages en van geluidseffecten, alleen via het gehoor waarneembaar is.

Zie ook: (→) Geluidscollage, (→) Klankbeeld, (→) Luisterspel.

Volgens de Leeuwe autonome dramatische vorm die zich ontwikkelde met de opkomst van de radio-omroep omstreeks 1924 en een kunstvorm die als enig middel het geluid kent. De werkelijkheid van het hoorspel is strikt fictioneel. Woorden en klanken (geluiden) duiden situaties aan die pas in de verbeelding van de luisteraars 'zichtbaar' worden. Via het oor 'zien' zij de gebeurtenissen. Speciale mogelijkheden die het hoorspel kent zijn o.m.: het weergeven van irreële situaties, zoals dromen e.d. en de bliksemsnelle wisseling van plaatsen en tijden. Het hoorspel was in de jaren veertig en vijftig zeer populair.

Literatuur

- Prof. Dr. H.H.J. de Leeuwe, Toneel en dans, 1966

Houding

De manier waarop men bewust of onbewust zijn lichaam of een lichaamsdeel houdt en zoals dat door anderen wordt waargenomen.

Het is een aspect van non-verbale technieken en derhalve een uitdrukkingswijze die een speler gebruikt bij de vormgeving van zijn rol. Door de lichaamshouding kan men een bepaalde indruk wekken bijvoorbeeld van gesteldheid zoals vriendelijkheid, arrogantie, afstandelijkheid enz., of stemming of gemoedstoestand zoals bedroefdheid, onzekerheid, blijdschap e.d.

Literatuur

- Jan Bremmer & Herman Roodenburg (Red.), Gebaren en lichaamshouding van de oudheid tot heden, 1993
- Prof. Dr. F. J. J. Buytendijk, Algemene theorie der menselijke houding en beweging, 1957
- Marcel van Dijck, Dramatiseren, 1996
- Amos de Haas Frits Vogels, Mime Handboek, 1994

Hulthems Handschrift

Een middeleeuws manuscript, begin 15e eeuw afgeschreven. Omvat onder meer een verzameling van (→) abele spelen, (→) sotternieën, legenden, liederen en verhalen. Het werd bij toeval ontdekt door de Belgische politicus en bibliofiel Karel van Hulthem (1764 – 1832).

Humanisme

Een Europese geestesstroming na de Middeleeuwen, die zijn oorsprong vindt in de klassieke c.q. antieke cultuur en die vooral wordt gekenmerkt door hernieuwde studie van de klassieke wijsbegeerte, letteren en kunst en die tot grote bloei kwam in de Renaissance, eerst in Italië, later ook in Frankrijk en Duitsland en elders in Europa.

Mensen die zich hiermee bezighielden worden humanist genoemd Belangrijke humanisten zijn o.a. Dante en Petrarca in Italië, Montaigne in Frankrijk en in Nederland Erasmus.

Humanistisch toneel

Ook humanistentoneel genoemd, is een toneelvorm ontstaan in de 16e eeuw, toen de humanisten bij voorkeur in het Latijn de komedies van de Romeinse blijspeldichter Terentius (190 v. C – 190 v. C) speelden, op basis van studie en reconstructie van het klassieke Romeinse drama en ook een enkele (→) tragedie van de Romeinse filosoof en toneelschrijver Seneca (4 v. C – 65 n. C). Het toneel stelde een straat voor met als decor op de achtergrond vijf of minder huisjes naast elkaar, weergegeven door gordijnen die door pilaren van elkaar gescheiden zijn.

Dit soort van theater kwam in de zestiende eeuw ook voor op de humanistisch georiënteerde scholen en bij scholen die door Jezuïeten werden geleid. In ons land schreven Macropedius, een van de Broeders des Gemenen Leven en anderen ook bijbelse drama's en zelfs kluchten in het Latijn om door scholieren te worden opgevoerd uiteraard met pedagogische doelen.

Literatuur

- Helma Toxopeus-Dirks en Peter H. Toxopeus, Hoe een leek tot spel kwam, 1990
- Jacques de Vroomen, Toneel op school, 1994

I

Identificatie

a. Inleving van de toneelspeler in rol, ook wel (→) rolidentificatie genoemd.
b. Meeleven van de toeschouwer met de ervaringen en de gemoedsuitingen van een of meer personages in een toneelstuk.

Literatuur

- Ned Manderino, Alles over method-acting, 1994
- Emile Schra, Kijk op theater, De toeschouwer in aktie, 1988
- K. Stanislavski, Lessen voor acteurs I, II, III, 1985

Impresario

Tussenpersoon die op commerciële basis onderhandelt tussen de (uitvoerend) kunstenaar en de theaterdirectie. Hij treedt op als de representant van de kunstenaar of het (toneel)gezelschap en organiseert in die hoedanigheid de tournee van optredens in de verschillende theaters.

Improvisatie/Improviseren

<Lat.>: improvisus=onvoorzien.

Vorm van spelen/dramatiseren/toneelspelen waarbij spelers of onvoorbereid, of deels voorbereid of op een vast stramien met enkele suggesties (= spelgegevens) als uitgangspunt spel ontwikkelen.

a. De speler kan tijdens zijn spel met andere spelers alle hieronder genoemde spelgegevens combineren en consequent toepassen. Spelgegevens zijn: rol, actie, motief, ruimte/plaats, tijd, verhaal.
b. De speler kan tijdens zijn spel met andere spelers (→) impulsen (→) accepteren, deze combineren met de reeds aanwezige spelgegevens integreren in het totaal van het spel. Impulsen kunnen onder meer zijn: tegenspel van anderen, reacties van het publiek, rekwisieten, decorstukken.
   Improvisatie is de meest gehanteerde werkvorm in het vak drama. Karakteristiek voor improvisatie is dat noch de tekst noch het (→) handelingsverloop van tevoren gegeven is. Die worden door de spelers zelf bepaald/gemaakt/ontworpen.
   Improvisatie kan gehanteerd worden als:
   - *oefening = werkvorm(en) om zich deze vaardigheid eigen te maken*
   - *techniek = vaardigheid om te improviseren*
   - *vormgeving = namelijk de (→) scène, die het resultaat is van improvisatie*

   Er zijn verschillende vormen van improvisatiespelen, o.m. het (→) inspringspel.

Literatuur

- Examenprogramma's CKV3 Drama HAVO/VWO
- M.P. van Bakelen/ H. I. M. Coppens, Een Leerplan Drama, 1995
- André Besseling, Theater vanuit het niets, alles over improvisatietheater, 1999
- Henriette I. M. Coppens, Over toetsen, 1997
- Keith Johnstone, Impro, 1990

Improvisatiespel

(→) Improvisatie.

Impuls

a. Eerste idee of opwelling die in spel opkomt en uitgespeeld wordt
b. Aan andere spelers spelaanbod geven of zelf gebruiken

Literatuur

- Henk Hofman, Improviseren kun je leren, een handleiding voor spel en theater, 1990
- Keith Johnstone, Impro, 1990

In rol

In de spelwerkelijkheid handelen in de rol van een gegeven personage.

Literatuur

- Dorothy Heathcote and Gavin Bolton, Drama for Learning, 1995.
- Fred Houtzager, Drama componeren meester, 1999,
- Lidwine Janssens, Drama doceren, 1996
- Lidwine Janssens, Drama is de kunst, Handboek voor dramadocenten, 1998
- Betty J. Wagner, Dorothy Heathcote: Drama as a learning medium, 1976

In scène zetten

(→) ensceneren.

In spel

a. Aanduiding voor het middel waardoor iets gebeurt; of
b. aanduiding voor de vorm, waarin iets gebeurt; en
c. aanduiding voor de omstandigheid waarin de handeling plaatsvindt, namelijk de fictieve werkelijkheid (van spel).

Inspiciënt

Deskundig, technisch geschoold, persoon die verantwoordelijk is voor de technische onderdelen bij de repetities en tijdens de uitvoering van een theatervoorstelling zoals de opstelling en de (→) changementen van het decor, de gordijnen en de rekwisieten, de opstelling en het aansturen van de belichting en van het geluid en de geluidseffecten.

Inspiratie

In drama: ingeving, bezieling of ideeën krijgen voor dramatisch spel.

Inspringspel

(→) Improvisatiespel waarbij het in of uit het spel gaan (inspringen!) van spelers zorgt voor nieuwe impulsen of spelgegevens, zodat het spel zich verder ontwikkelt.

Hoewel deze term evenals de term (→) 'afspreekspel' tegenwoordig misschien minder gebruikt worden, is met name het inspringspel in de verschillende improvisatiemethodieken de belangrijkste en meest gebruikte werkvorm.

Literatuur

- André Besseling, Theater vanuit het niets, 1999
- Keith Johnstone, Impro, 1996
- Gerdje Pijper, Drama voor de beroepspraktijk, 1992

Installatie
(→) Theatrale middelen.

Intensiteit
De mate van kracht, beleving en dynamiek bij het uitbeelden van een rol of in het algemeen van spel, door middel van het (→) dramatische instrument.

Dit komt ook voor in de (→) mime en de voordrachtskunst.

Interactie
Wederzijdse beïnvloeding en werking van spelers of personages op elkaar in een spel.

Dit is vooral en in hoge mate het geval bij improvisaties.

Intermezzo
Kort muzikaal of theatraal tussenspel ter opvulling van pauzes bij changementen tijdens grote voorstellingen.

Interview
(→) Rolinterview

Intonatie
Stemtechniek. Het verloop van toonhoogte, tempo, ritme, timing, pauzering, intensiteit, klankkleur e.d. in woord en zin.
Literatuur

Intrige
<Lat.>: intricare = verwikkelen.
Verwikkeling van verhoudingen tussen mensen in een toneelstuk tot een probleem, ook wel (→) plot genoemd dat om een oplossing vraagt.

Intuïtie
In drama: onmiddellijk begrip vanuit gevoel of ingeving, eventueel zonder rationele onderbouwing.

Het onbewust gebruikmaken van aanwezige kennis of ervaring om tot handelen te komen.

Literatuur

J

Jabbertalk

<Eng.>: to jabber= snateren, wauwelen.

Speloefening van Engelse oorsprong, waarbij het woord als drager van (een) begrip wordt weggelaten en klanken, ritme, melodie en dynamiek als taalelementen gehandhaafd blijven, gericht op het non-verbaal, maar wel begrijpelijk overbrengen van (→) impulsen.

Literatuur

- Wanda Reumer en Annet van Battum, Taalexpressie, 1973

Jan Klaassen

Is sinds de 17e eeuw met zijn vrouw Katrijn de komische hoofdfiguur in de Nederlandse traditionele (→) poppenkast. Hij heeft een bochel en een rode neus.

Over de naam Jan Klaassen zijn talloze speculaties geschreven. Volgens een onzekere overlevering is hij de uit de Amsterdamse doopboeken gehaalde Jan Klaasz, een gewezen soldaat en trompetter.

Literatuur

- Rico Bulthuis, De geschiedenis van het poppenspel in Nederland, 1966

Jeugdtheater

a. Het opvoeren van zelfgemaakte of bestaande toneelstukken door kinderen zelf, of niet onder deskundige begeleiding. Dit gebeurt vaak in het kader van kunsteducatie.
b. Het opvoeren van toneelstukken door daartoe opgerichte theatergezelschappen.

Literatuur

- StAUT Kindertheater, Vraag het maar aan de artiesten, 1981
- Publicaties van Teater Teneeter

Jezuïetendrama

Toneelgenre dat in de 16e eeuw op Jezuïetenscholen c.q. -colleges is ontstaan in het kader van de opdracht van de kloosterorde der Jezuïeten en voornamelijk als propagandistisch en pedagogisch middel is gebruikt, namelijk het (katholieke) geloof verkondigen, het protestantisme bestrijden, en de leerlingen scholen en vormen. De speciaal geschreven toneelstukken werden aanvankelijk in het Latijn, later in de volkstaal gespeeld en hadden bijbelse en mythologische verhalen, heiligenlevens en mysteries als onderwerp. Dit soort schooltoneel beleefde in de 16e en 17e eeuw een grote bloei. Het bleef niet beperkt tot opvoeringen binnen de school. Ook buiten de school genoot dit schooltoneel grote populariteit en trok veel bezoekers uit de omgeving en had op deze wijze grote invloed.

(→) humanistentoneel.

Literatuur

- L. van den Boogerd, Het Jezuïetendrama in de Nederlanden, 1961
- R.L. Erenstein, Een theatergeschiedenis der Nederlanden, 1996
- Helma Toxopeus-Dirks en Peter H. Toxopeus, Hoe een leek tot spel kwam, 1990
- Jacques de Vroomen, Toneel op school, 1994

Jongerentheater

Vorm van theatermaken met jonge mensen meestal onder leiding van professionele regisseurs

Literatuur

- Stichting Artisjok/Nultwintig, Waarheid of doen?, 1996

K

Kaboeki

<Jap.>: ka = zingen; bu = dansen; ki = acteren.

Japans volkstoneel, in tegenstelling tot het voor de aristocratie bestemde → No-theater. Het Kaboeki heeft een repertoire van folkloristische, historische en huiselijke toneelstukken. De artistieke werking berust niet op een literaire maar op een theatrale basis: breed gebaar, levendige mimiek en een rijke, historisch juiste → kostumering. Deze → speelstijl heeft een zeer lange traditie (ca. 1600) en is moeilijk te verwerven. De Kaboeki-acteurs, die tevens dansers zijn, beginnen daartoe reeds als kinderen met hun opleiding.
Kaboeki is van invloed geweest op West-europese toneelvernieuwers zoals o.a. Bertolt Brecht (1898-1956), Jerzy Grotowski (1933-1999).

Historie: het Kaboeki werd omstreeks 1600 gesticht door de gevluchte tempeldanseres Okoemi. Aanvankelijk werd het alleen door vrouwen beoefend. In de loop van de 17e eeuw werd Kaboeki een mannelijke aangelegenheid. De vrouwenrollen werden ook door mannen gespeeld. Behalve de bijzondere speelstijl, wordt het Kaboeki gekenmerkt door een karakteristieke theaterbouw en een uiterst ingenieuze toneelinrichting. Er is een vierkant overkapt hoofdtoneel, waarvan op de achtergrond de voor het publiek goed zichtbaar hoger gelegen zijtoneel én een loopbrug die van het toneel tot ver achter in de zaal leidt. De toneelinrichting maakt door een draaitoneel en zinkluiken een snelle wisseling van de realistische decors mogelijk. De voorstellingen duren een hele dag en zijn wisselend van karakter. De grootste Kaboeki-schouwburg, de Kaboeki & Za, staat in Tokio en biedt plaats aan ca. 3000 toeschouwers.

Literatuur

- Phyllis Hartnoll, Geschiedenis van het theater, 1992
- Martin Hürlimann, Das Atlantisbuch des Theaters, 1966
- Prof. Dr. H. H. de Leeuwe en Drs. J. E. Uitman, Toneel en Dans, 1966

Karagöz

< Turks>: zwartoog of zigeuner (vermoedelijk afkomstig uit Perzië).

Hoofdfiguur van het Turkse → schimmenspel (→ Poppenspel).

In Arabië was het schimmenspel omstreeks 1100 algemeen bekend. Het was het volksvermaak voor de massa, de bioscoop voor het volk. Rond 1625 beheerste Karagöz de schimmenspelen in Constantinopel. Kenmerkend is dat Karagöz het volk in sappige taal en nogal ruime woordkeus een boosaardige lachspiegel voorhield. Karagöz is te vergelijken met de traditionele Jan Klaassens.

Literatuur

- Rico Bulthuis: Poppen, schimmen en marionetten, 1954

Karakter

<Gr.>: charassein = krassen, inkerven, merken.

a. Algemeen: Een duurzaam geheel van eigenschappen dat een bepaald individu van anderen onderscheidt door innerlijke hoedanigheden als: geaardheid, inborst, gemoed e.d. Karakter wordt mede bepaald door aanleg, opvoeding, milieu, scholing, cultuur, tijd, ervaringen, e.d.

b. In drama: meervoudig gelaagd (→) personage van wie de (karakter-) eigenschappen meer zijn uitgewerkt in tegenstelling tot het (→) type.
Het griekse zelfstandig naamwoord 'charaktèr' staat voor: kervingsvorm, merkteken, stempel. Het begrip karakter moet gezien worden in een sociaal-psychologische context. Het zijn innerlijke hoedanigheden en gedragspatronen. Dit komt tot uiting in relatie tot andere individuen. Voorbeelden hiervan zijn te vinden in de toneelliteratuur, bijvoorbeeld: King lear, Hamlet, enz.
N.B. Karakter niet verwarren met persoonlijkheid. Een persoonlijkheid is men, een karakter heeft men.

Literatuur

- Bierkens, Inleiding tot de ontwikkelingspsychologie en karakterkunde, 1963
- B.J. Kouwer, Het spel van de persoonlijkheid, 1963
- Ned Mandarino, Alles over method-acting, 1994

Karakteriseren

Het vermogen om op markante wijze een aantal (→) rolfiguren neer te zetten.
Karakteriseren is wellicht het wezen van (→) acteren.

Literatuur

- Ned Mandarino, Alles over method-acting, 1994

Karakterkomedie

(→) Karakterstuk.

Karakterrol

Rol die een bepaald karakter sterk moet uitbeelden.

Karakterspeler

Speler van karakterrollen

Karakterstuk

Toneelstuk, waarin men hoofdzakelijk de ontwikkeling van de karakters van de personages te zien krijgt.
In dit toneelgenre wordt het accent gelegd op de psychologische analyse van de personages en niet op de (→) dramatische handeling. Voorbeelden: 'De Vrek' (1668) van Molière (1622-1673), 'Zes personen op zoek naar de auteur'(1921) en 'Henri IV'(1922) van Luigi Pirandello (1867-1936).
Dit genre toneelstukken worden ook wel (→) karakterkomedies genoemd.

Literatuur

- R.L. Erenstein, De geschiedenis van het theater in de Nederlanden, 1996
- Phyllis Hartnoll, Geschiedenis van het theater, 1992

Katharsis

(→) Catharsis.

Kerstspel

(→) Liturgisch drama.

Kindertheater

Zie (→) jeugdtheater.

Klankbeeld
Vorm van (→) luister- of hoorspel, met als doel met behulp van informatieve teksten, gepeelde scènes, historische geluidsfragmenten e.d. een beeld te geven van een onderwerp of thema, vergelijkbaar met (→) documentair spel of reportage.

Speciaal soort hoorspel, waarin niet een verhaal maar een bepaald thema, bijvoorbeeld 'ontwikkelingswerk', als onderwerp van belang is.

Klankkleur
Specifieke en karakteristieke eigen klank van een stem, ook wel (→) timbre genoemd. Het is een aspect van (→) stemtechniek.

Kleinkunst
Verzamelbegrip voor theaterkunst, die gericht is op het maken en het presenteren van amusementsprogramma's met gevarieerde inhoud, zoals cabaret, mime en variété, meestal in kleine theateraccommodaties.

Kleurfilters
Transparante kleurschijven, vervaardigd van glas of celluloidachtige materialen, die voor de schijnwerpers, spots en overige belichtingsmogelijkheden kunnen worden aangebracht en daarmee de sfeer en de illusie van de speelruimte mede bepalen.

Theatertechniek

Klot
Of 'kluit' is een standblok van hardhout of ander zwaar materiaal, waarin twee gaten zijn geboord waarin buizen kunnen worden geplaatst om zodoende frames aan elkaar te koppelen.

Literatuur

- Paul van Engelen & Ton Konings, Drama in de basisvorming: kiezen voor drama, 1995

Komedie
Comedie
Blijspel
Genre
TWB

Koor
<Gr.>:choros = dansvloer.

Kostumering
Het geheel van zichtbare kledingstukken die de acteurs dragen, behorend bij hun rollen en in de context van het te spelen toneelstuk.

(→) theatraal middel.

n.b. Op zich is het functioneel naakt ook een vorm van kostumering.

Kostuumontwerper
In theater: meestal een beeldend kunstenaar, die in opdracht, ten behoeve van een bepaalde theaterproductie, behalve de kostuums voor de acteurs ook de decors en eventuele rekwisieten ontwerpt.

Bekend zijn de kostuum- en decorontwerpen van Pablo Picasso (1881-1973) voor o.m. het ballet 'Parade' van de 'Ballets Russes' van Leonide Massine (1894-....).

Kostuumstuk

Toneelstuk, waarbij de aantrekkelijkheid voor een belangrijk deel ligt in de aankleding met bijvoorbeeld historische kostuum.

Kring

Werkelijk of denkbeeldig omsloten, afgebakende cirkelvormige ruimte.
De kring wordt als de meest ideale vorm van samenkomst van mensen beschouwd. Elke deelnemer aan een kring is gelijkwaardig aan de ander. Ieder is goed zichtbaar en aanspreekbaar voor de ander. Alles wat binnen de kring gedaan wordt is goed zichtbaar voor alle deelnemers. De kring of cirkel biedt, door de beslotenheid, een, in bepaalde mate, veilige binnenruimte.

In het onderwijs wordt de kring als pedagogisch-didactische werkvorm gehanteerd. Ook bij drama-activiteiten is het een veel voorkomende uitgangssituatie. Het teatre-en-rond is gebaseerd op dit principe.

Kunsteducatie

Educatieve activiteiten die erop gericht zijn jeugdigen en jongeren, in actieve en receptieve zin, kennis te laten maken en te confronteren met de wereld van de kunsten, om zo de cultuurparticipatie en de deelname aan het culturele leven te bevorderen.
Er zijn vier groepen van kunstdisciplines t.w.:

- de kunsten behorende tot de beeldende vormgeving, inclusief architectuur, fotografie en film;
- de danskunst;
- de toneelkunst, inclusief TV-drama, mime, muziektheater, e.d.;
- de muziek.

Kunsteducatie is de kern van (→) cultuureducatie.

Met dit begrip, dat in de jaren negentig gebruikelijk werd, wordt het accent op de kunsten zelf en de participatie hieraan gelegd. Dit in tegenstelling met de doelstellingen van de (→) kunstzinnige vorming, die meer van pedagogische aard zijn.
In het kader van kunsteducatie voor jeugdigen c.q. leerlingen basisonderwijs is er sprake van (→) 'kunstzinnige oriëntatie'.

Kunstzinnige oriëntatie

Heeft een tweeledig doel:

a. een samenhangende, brede ontwikkeling van kinderen: sensomotorisch, creatief, affectief, sociaal, cognitief en esthetisch;
b. oriëntatie op kunst en cultuur in de samenleving.

Reikt jeugdigen de mogelijkheden aan om belevingen en ervaringen te ordenen en te begrijpen door gebruik te maken van beelden, taal, klank en beweging.
Tevens worden zij langs deze weg ingeleid in specifieke deelterreinen van de cultuur, respectievelijk kunst.

In de Wet op het Basisonderwijs (WBO) worden de vakken tekenen en handvaardigheid, muziek, spel/bevordering van het taalgebruik (drama) en beweging (dans) aangeduid als expressievakken. In de dagelijkse praktijk is de gangbare terminologie: beeldende vakken, dans, drama en muziek.

In de kunstzinnige vakken of disciplines is sprake van:

a. een actief c.q. productief aspect namelijk het aandacht besteden aan de inhoud van ervaringen, belevingen en emoties, maar ook aan de manieren waarop die vorm krijgen in beelden, taal, klanken en beweging;

b. een receptief aspect namelijk een eerste introductie in de kunst(-en), mede met het oog op de toekomstige kunstparticipatie van de leerlingen.

Literatuur

- Ministerie,van OCenW, Herziene Kerndoelen Basisonderwijs
- Idem, Cultuur en School, 1996
- Idem, Cultuur en School II, vervolgnotitie
- Onderwijsraad en Raad voor Cultuur, Cultuur en School, Gezamenlijk advies maart 1998
- Onderwijsraad en Raad voor Cultuur, Cultuur en School II, Gezamenlijk advies, september 1998
- Procesmanagement Lerarenopleiding, Gemeenschappelijk curriculum PABO, maart 1998
- Idem, Handreikingen voor instellingscurriculum PABO, 1998

Kijkkasttoneel

Ook wel lijsttoneel genoemd, is een (de) traditionele vorm van theater, waarbij gespeeld wordt op een in een kader (= lijst) gevatte speelruimte of toneelvloer, tegenover de toeschouwersruimte (= schouwburg- of toneelzaal of auditorium).

Het kijkkasttoneel vindt zijn oorsprong in het Italiaanse renaissancetheater, waarvan het Teatro Farnese (1618) een voorbeeld is. Dit type theaterbouw komt tegenwoordig nog veel voor.

Andere vormen van theaterbouw: (→) teatre-en-rond, (→) arenatoneel.

Literatuur

- Béatrice Fontanel, Claire d'Harcourt, Theaters, (vert. Parma van Loon), 1995

Kijkopdracht

a. Opdracht om, in voorbereiding van een (→) spelopdracht, een bepaalde situatie te observeren.

b. Opdracht om een toneelvoorstelling of TV-drama op bepaalde elementen of aspecten gericht waar te nemen.

Dramadidactisch begrip

Kijkrichting

Aanduiding voor de wijze van kijken van spelers ten opzichte van elkaar. Dit is van essentieel belang bij het (→) ensceneren van een spel (bijvoorbeeld: elkaar aankijken, langs iemand heen kijken). De kijkrichting wordt bepaald door de inhoud van de (→) dramatische handeling.

Literatuur

- Marcel van Dijck, Dramatiseren, 1996

L

Lazzi

<It.>: l'azzione = handeling(en).

Lachwekkende toneelhandelingen van acteurs van de (→) Commedia dell'arte, zowel verbaal als pantomimisch of combinaties ervan;

In feite zijn het komische stunts en spelvormen die berusten op lichamelijke = acrobatische vaardigheden van de acteurs (→) zanni.

Literatuur

- R.L. Erenstein, De geschiedenis van de Commedia dell'Arte, 1985.

Lekenspel

Getuigenisspel
Dramatische spelvorm

Leerstuk

Genre
TWB

Leesdrama

Literatuur

Leraar in rol

Essentieel onderdeel van de in Engeland ontwikkelde dramamethodiek waarin de leraar het spel opstart en begeleidt en de groep uitdaagt om mee invulling te geven aan het zich ontwikkelende drama-verhaal.

Deze methodiek wordt in het Angelsaksisch gebied "Drama in Education" genoemd en is bekend onder de naam (→) 'teacher in role'.
Deze methodiek is als pedagogisch middel heel geschikt voor het werken met grote groepen.

Literatuur

- Gavin Bolton, Drama as Education, 1984
- Gavin Bolton, Towards a theory of drama, 1985
- Fred Houtzager, Drama componeren meester, 1999.
- A.J. Wagner, Dorothy Heathcote: drama as a learning medium.

Libretto

<It.>: Boekje

Tekst die ten grondslag ligt aan een (→) musical, (→) opera of (→) operette, ook wel de uitgave ervan in boekvorm.

De persoon die beroepshalve de schrijver van deze teksten is wordt 'librettist' genoemd, b.v. Annie M. G. Schmidt als auteur van diverse succesvolle musicals.

Lichaamsbiografie

Inventarisatie van mogelijke lichamelijke kenmerken in houding en beweging van de te spelen (→) personage.
(→) rolbiografie, (→) rolbevraging, (→) stembiografie.

Door een acteur vervaardigde autobiografische inventarisatie van alle activiteiten, mogelijkheden, eigenaardigheden en andere verschijnselen die in de loop der jaren over het eigen lichaam te vinden zijn. Doel is meer inzicht te krijgen in eigen lichamelijke eigenaardigheden en de indruk ervan op anderen ("maak van je eigen zwakheden je kracht" [van Dam]).

Literatuur

- Hans van Dam, Theater in gebruik, 1996
- Marcel van Dijck, Dramatiseren, 1996
- Ned Mandarino, Alles over method-acting, 1994

Lichaamstaal

Boodschap die wordt overgebracht door, soms ook onwillekeurige, houdingen, gebaren en bewegingen van het lichaam. Als instrument, dat zonder gesproken woord, door anderen begrepen of op zijn minst geduid kan worden.

Lichaamstaal is een middel om zich te uiten. Het is een middel tot (→) expressie. In de (→) mime en (→) pantomime wordt hiervan expliciet gebruik gemaakt.

Literatuur

- Jan Bremmer & Herman Roodenburg (Red.), Gebaren en Lichaamshouding van de oudheid tot heden, 1993
- Amos de Haas en Frits Vogels, Mimehandboek, 1994
- Fred Houtzager, Aan den lijve, 1982

Licht

(→) Belichting

Theatertechniek

Lichtbrug

Een constructie boven het toneel in de vorm van een brug, waaraan een deel van de toneelverlichting, zoals schijnwerpers en spots, is bevestigd.

Theatertechniek

Lichtcabine

In professionele theaters het domein van de (→) lichtregisseur ook wel (→) belichter of (→) belichtingsmeester genoemd.

Theatertechniek

Lichtplafond

Het geheel van zowel vaste als beweegbare lichtbronnen dat boven het speelvlak van het toneel is gemonteerd.

Theatertechniek: vaste lichtbronnen zijn o.m. de hersen of hersbakken; dit zijn lange, smalle lichtbakken met een groot aantal lampen. Onder beweegbare lichtbronnen zijn de schijnwerpers en de spotlights begrepen.

Lichtplan

Beter: belichtingsplan. Draaiboek voor het (→) belichten van en het totaal aan lichteffecten bij een toneeluitvoering of van film- of televisie-opnames, zowel voor handmatige als voor computergestuurde belichting.

Lichtregisseur

Ook wel (→) belichtingsmeester genoemd.

Lichttechnicus

Iemand die professioneel de (→) belichting verzorgt van theatervoorstellingen of van film- en televisieopnames, ook wel (→) belichter genoemd.

De werkzaamheden van een lichttechnicus geschieden in overleg en onder verantwoordelijkheid van –indien aanwezig– de lichtregisseur en uiteindelijk de toneel- of filmregisseur.

Lijsttoneel

(→) kijkkasttoneel.

Theatervorm

Liturgie

<Gr.>: leitourgia = dienst aan het volk of <Gr.>; lèitos = openbaar, ergon = daad, werk.

a. Kerkelijke gebruiken c.q. voorgeschreven plechtige handelingen (→) rituelen en gewaden van enige godsdienst.
b. Het geheel van gebeden, gezangen, houdingen (staan, buigen, knielen) gebaren (met hoofd, armen en handen) en symbolen (o.m. kleuren: wit, rood, groen, paars en zwart).
   Betekenis: in het christendom: in diepste wezen de actualisering van het Nieuwe Verbond tussen God en Mens Jezus Christus, zoals die door woord en → riten in en door de katholieke kerk gevierd wordt tot verheerlijking van God en tot heil van de gelovigen.
   a. Uitvoering van de liturgie in: Het Officie (= koorgebed ofwel getijden: gebeds- en gezangdiensten) door kanunniken en monniken op vastgestelde tijden:
   Metten: 's nachts
   Lauden: voorochtend
   Prime: zes uur a.m.
   Terts: negen uur a.m.
   Sext: middaguur
   Noon: drie uur p.m.
   Vespers: zes uur p.m.
   Completen: negen uur p.m.
   b. Sacramenten
   c. De Eucharistieviering = de H. Mis, Het Avondmaal. Geschiedenis (beknopt). Na een aanvankelijke periode van creativiteit, vrijheid, en spontaneïteit, groeide de christelijke liturgie naar een sterkere eenheid gebondenheid. In West-Europa vindt er omstreeks de 4e/5e eeuw een standaardisering plaats onder invloed van de Kerk van Rome:Romeinse Liturgie. In de Middeleeuwen was de liturgie vooral een aangelegenheid van priesters en monniken. Het gewone volk raakte van de liturgie vervreemd door minimale toegestane deelname. De liturgie werd op den duur een onaantastbaar heiligdom en een vastliggend geheel, waaraan niet te tornen viel.

Liturgiespel

(→) liturgisch drama.

Liturgisch drama

Vorm van drama, ook wel liturgisch spel genoemd, ontstaan in de 10e eeuw in de katholieke (→) liturgie.

Literatuur

- Johan Nowé, Nu hoort wat men u spelen zal; Theater in de middeleeuwen, Leuven 2000
- Jos Smits van Waesberghe, Muziek en drama in de Middeleeuwen, Amsterdam.

Liturgisch spel

Genre

Locatie

<Lat.>: locus = plaats.

Plaats buiten het theater, of bij filmopnames: opname op plaatsen buiten de studio.

'Spelen op locatie' of 'opnemen op locatie' zijn in dit geval standaarduitdrukkingen.

Loge

Afgeschoten gedeelte met enkele zitplaatsen langs de zij- en achterwand van de zaal in een theater.

M

Manteau

<Fr.>: mantel, omlijsting.

Toneelomlijsting vooral gebruikelijk bij (→) coulissentoneel.

De manteau bestaat uit twee, meestal verrijdbare (mateau) vakken (soms voorzien van enkele spots) aan weerzijden van de toneelopening en uit een hangende strook, (→) manteau- of rideaufries geheten, over de gehele breedte van de toneelopening, die de bovenzijde van de manteauvakken afdekt. De manteau bevindt zich vlak achter het (→) voordoek en biedt de mogelijkheid de toneelopening te vergroten of te verkleinen.
(→) lijsttoneel.

Marionet

Ledenpop uit een → poppenspel, hangend aan draden, waarmee bewegingen van lijf, hoofd en ledematen door manipulatie worden aangestuurd. Deze draden zijn bevestigd aan een zgn. → "speelhout".

De term marionet staat voor een soort poppen uit het poppentheater, in dit geval → marionettentheater genoemd, die gekenmerkt worden door een bepaalde → speeltechniek (z.b.). In het poppentheater onderscheidt men drie soorten van poppen elk met een eigen bewegings- of speltechniek nl. de → handpop, de → stokpop en de marionet (→ poppenspel → poppentheater)

Literatuur

- Rico Bulthuis, Marionetten, Leopold, Den Haag
- Rico Bulthuis, Poppen, schimmen en marionetten.
- Ph. Hartnoll, The Oxford Companion to the Theatre p. 668 e.v.
- Hürlimann, Das Atlantisbuch des Theaters pg. 20 e.v

Marionettentheater

Aangepaste toneelaccommodatie geschikt voor het opvoeren van een marionettenspel.

Het marionettentheater vertoont – in mini-uitvoering – veel overeenkomsten met het traditionele (→) lijst- of kijkkasttoneel.
Het bestaat uit een voorwand met toneelopening, een (→) speelvlak met (→) coulissen en een achterwand. Karakteristiek voor het marionettentheater is de 'brug' die direct achter de achterwand is opgesteld. Het is een loopplank met aan de voorkant een leuning. Op de brug staat de marionettenspeler (eventueel met assistentie) en beweegt van bovenaf de poppen. (→) *speelvlak.*

Literatuur

- Tom van Beek, Leven aan draadjes, Leven en werk van marionettenspelers uit Zes verschillende landen van Europa, 1970
- Rico Bulthuis, Marionetten, een monografie over poppenspel, 1980

Masker

(masque; Ar. Maskhara)

a. Algemeen: vermomming, mom, mombakkes, het plastische of driedimensionale masker.

b. In engere zin: een gelaatsbedekking, naar de vorm van het gelaat, gemaakt van enigerlei materiaal (hout, leer, kurk, papier, doek) om het gelaat zelf te verbergen en/of om er een bepaald ander personage mee voor te stellen of om er een bepaalde expressie mee weer te geven, d.i. het plastische masker. Er zijn twee soorten maskers:
   – het vol-masker, dat de mond en de kin niet bedekt, bijvoorbeeld het Commedia dell' arte-masker. Andere indeling:
   – het masker dat vòòr het gelaat wordt aangebracht en
   – het masker wordt over het hele hoofd gezet, stolp-masker genoemd.

c. Het masker kan ook door beschildering (→ schmink) direct op het gelaat worden aangebracht: schminkmasker. Het masker wordt meestal met aan het masker aangepaste kleding gebruikt.
   - *Cultuurhistorisch gezien is het masker een van de oudste cultuurvoorwerpen, die al in de 'vroegste' tijden en in alle culturen voorkomt. De oudst bekende maskers zijn de diermaskers, die reeds is de kunst van de ijstijden voorkomen. Het masker heeft verschillende functies: in veel gemeenschappen werd en wordt het masker als een heilig en magisch voorwerp beschouwd. Het masker geldt en gold hier niet als → symbool van het boven - of buitennatuurlijk wezen (god, demon, mythische held, voorouder of geest), maar manifesteert zich als zodanig.*
     Het masker is dan ook middel om met het boven- of buitennatuurlijke in contact te treden.
   - *Het masker heeft een magisch-religieuze functie bijv. als afweermiddel tegen ziekten, dood, oorlog, natuurgeweld en ander onheil.*
   - *Het kan eveneens een politieke functie en betekenis hebben bijvoorbeeld als middel in handen van gezagdragers, priesters, tovenaars, of medicijnmannen om hun positie in de gemeenschap of stam te handhaven, om te straffen en om maatregelen te nemen e.d.*
   - *Het masker dient ook als herkenningsteken of als onderscheiding dat men een bepaalde rang bezit of tot een bepaalde kaste, stam clan, familie of genootschap behoort. Soms plaatst men het masker niet voor het gelaat, maar boven op het hoofd om door vergroting meer indruk te maken.*

   Het toneelmasker
   De (plastische) maskers worden als kunstzinnig expressiemiddel bewust gebruikt:
   – *bij theatervoorstellingen in de Griekse Oudheid sinds de 5e eeuw voor Christus: één acteur kon met behulp van maskers verschillende rollen spelen;*
   – *ook in het Romeinse theater werd gebruik gemaakt van maskers;*
   – *voor bepaalde personages, bijvoorbeeld de duivel in de middeleeuwse mysteriespelen;*
   – *in de tijd van de Renaissance, in het bijzonder in het theater van de Commedia dell'arte;*
   – *in de befaamde maskerspelen aan het koninklijk hof in Engeland en in samenhang hiermee ook in bepaalde stukken van Shakespeare;*
   – *in de Barok (17e en 18e eeuw) in de → Comédie Italienne, een afgeleide van Commedia dell'arte in Parijs;*
   – *Goethe (1749-1832) experimenteerde met maskers voor zijn toneelopvoeringen;*

- *het gebruik van maskers in het toneel o.a. door Jean-Louis Barrault in Frankrijk en door Bertholt Brecht in "Der Kaukasische Kreidekreis'. Bij hem heeft het masker een sociologische functie: de aristocraten dragen → halfmaskers, de proletariërs niet;*
- *in Nederland is vooral bekend 'De Persen"onder regie van Erik Vos met maskers van Wim Vesseur;*
- *Van het niet-Europese toneel moeten vooral de maskers van het Japanse → Nô-theater worden vermeld.*

Literatuur

- Jean-Louis Bédoin, Les Masques 1961
- Hein L. van Dolen, De Griekse komedie, Amsterdam 1999
- Phyllis Hartnoll, The Oxford Companion to the Theatre, 1995
- Lou Hoefnagels, Maskers maken en ermee spelen.
- Martin Hürlimann, Das Atlantisbuch des Theaters, 1966

Maskerspel

Spelen vanuit of met maskers. Het accent ligt op houding en beweging.

Meespeeltheater

Een voorstelling, waarbij een voorspeelscène gebruikt wordt waarbij de toeschouwers eerst een scène bekijken en tijdens de herhaling (in rol) meespelen.

Metafoor

Beeldspraak in dramatisch spel die verwijst naar de werkelijkheid.

Literatuur:

- Lodewick: Literaire kunst.

Method, The

Amerikaanse benaming voor de opleidings- en trainingssystematiek c.q. methodiek voor acteurs, op basis van een naturalistische, psychologiserende benadering van acteren, ontwikkeld en gepractiseerd door de Russische regisseur, acteur, toneelleider en toneeldocent Konstantin Stanislavski (1836 – 1938). Die van zeer bijzondere betekenis is niet alleen voor het Russische, maar ook voor het West-Europese en Amerikaanse toneel.

Met zijn methode wilde Stanislavski afrekenen met de overtrokken declamatorische en sentimentele acteerstijl die in het (→) hoftheater aan het einde van de negentiende eeuw gangbaar was. Stanislavski legde de nadruk op de ontwikkeling van de creativiteit van het inlevingsvermogen van de individuele acteur. Hij diende het (→) personage niet uit te beelden, maar het te zijn. Daarbij moest de toneeltekst de basis zijn van een theatervorm die de werkelijkheid dichter kon benaderen. Stanislavski maakte hierbij gebruik van o.m. de (→) rolbiografie. Zijn methode (zie literatuur) werd een groot succes en had zo'n vergaande invloed op de Amerikaanse acteerpraktijk dat deze binnen enkele jaren tot 'The Method' werd verheven o.a. in de 'Actors Studio' van Elia Kazan en Lee Strasberg.

Literatuur

- Hans van Dam, Theater in gebruik, 1996
- Phyllis Hartnoll, The Oxford Companion to the Theatre, 1995
- Ned Mandarino, The Method, Alles over method-acting, 1994
- Konstantin Stanislavski, Lessen voor Acteurs, 1, 2, 3, 1996

Mime

<Gr.> Mimeomai = nabootsen.

– gebarenspel
– autonome kunstdiscipline, waarbij door puur lichamelijke houdingen, gebaren en bewegingen essentiële zaken, ideeën en gewaarwordingen worden uitgebeeld, ook wel de "kunst van de stilte" genoemd
– bewegingstheater
  Pionier en grondlegger van deze specifieke bewegingskunst is Etienne Decroux (1898-1991) zelf leerling van een van de invloedrijkste Franse toneelleiders Jacques Copeau (1879-1949) en leraar van o.a. de acteur Jean Louis Barrault (1900 - ...) en de mime-speler Marcel Marceau, en in Nederland Frits Vogels en Wil Spoor.
  Sinds 1923 ontwikkelde hij een nieuw systeem van bewegingsarticulaties (codification d'un nouveau solfège d'art gestuel), die zich welbewust onderscheidt van de actie in het toneelspel, de dans, de clownerie en zelfs van de actie in de → pantomime. Hij doet hierbij ook nadrukkelijk afstand van de gelaatsexpressie. De 'mime corporel' in Decroux heeft een belangrijke vernieuwing in het theater gebracht.

Literatuur

- Jean-Louis Barrault, Souvenirs pour demain, 1972
- Rose Bruford, Teaching Mime, 1969
- Etienne Decroux, Paroles sur le mime, 1963
- Amos de Haas en Frits Vogels, Mime handboek , 1994
- Marcel Hoste, Aperitief tot de mime, 1967
- Erik Vos, In de arena; toneelherinneringen, Amsterdam 1999

Mise-en-scène

Zie à enscenering.

Monoloog

Oudste theatrale vorm. Aaneengesloten tekst of instelling waarin één persoon sprekend optreedt, dat tegen zichzelf of tot niemand van de medespelers gericht is.

Literatuur

- H. van Dam, Theater in gebruik

Motief

De beweegreden of drijfveer voor het handelen van de → personages binnen het → dramatisch spel.

Het doel waarnaar het (de) personage(s) streeft (streven) binnen de gespeelde situatie en/of de reden(en) voor de speler om te spelen.

Motorisch moment

Het moment waarop, door één bepaalde handeling van één of meer personages, de eigenlijke → dramatische stuwing aanvangt en de → dramatische ontwikkeling in gang wordt gezet.

Het motorisch moment is een essentieel element in de (traditionele) → dramaturgische opbouw van het (dramatisch) spel, volgend na de expositie en gevolgd door de → dramatische ontwikkeling. Het motorisch moment is het begin van het eigenlijke → handelingsverloop van een spel. (Het spel wordt met het motorisch moment in beweging gezet vandaar de naamgeving van dit element.)

Literatuur

- Verhagen, Dramaturgie
- Lodewich, Literaire kunst

N

Nabespreking

Gesprek van de spelers en de toeschouwers na afloop van een (→) presentatie, meestal in klas- of groepsverband, begeleid door de (→) speldocent, naar aanleiding van het gepresenteerde.
De nabespreking is een methodische activiteit en essentieel onderdeel van de 'spelles'.

De nabespreking dient te bestaan uit (en richt zich op) de volgende elementen:

a. De spelervaring (beleving) van de spelers zelf. Het is een vereiste na een presentatie spelers 'stoom af te laten blazen' naar aanleiding van o.m. de beleving van de rol, het samenspel, eventuele blokkades.

b. De vormgevingsaspecten: de toeschouwers schenken aandacht aan elementen van presentatie: o.m. aan de (→) roluitbeelding, de (→) rolopbouw, de (→) dictie, het (→) samenspel, het gebruik van het (→) speelvlak, de (→) mise-en-scène.

c. De inhoud van het spel: bespreking van bijvoorbeeld de gespeelde oplossing, of de (→) interpretatie van de situatie door de spelers. Van belang hierbij is dat de toeschouwers het 'waarom' van hun bemerkingen èn alternatieve oplossingen aangeven ('geen kritiek zonder alternatief');

d. Résumé: Het samenvatten en vaststellen van de 'leermomenten' (wat heb je geleerd ?) en de nog na te streven leerdoelen (wat wil je nog leren?).

Literatuur

- Hans van Dam, Theater in gebruik, 1996
- Lidwine Janssens, Drama is de kunst, 1998
- W. Reumer en Annet van Battum, Taalexpressie, 1973
- Jos Walta e.a., Drama een vak apart

Nar

Iemand die zich door bijzondere kleding, zoals een rinkelende zotskap en zotskolf (=staf) gedraagt en zo de omstanders vermaakt.

De nar was een potsenmaker die al sinds de oudheid als een soort toneelfiguur o.a. bij Seneca voorkwam.
Sinds de Kruistochten (ca. 1100) tot het begin van de achttiende eeuw komt hij voor, in dienst van vorstenhoven (hofnar), steden en → rederijkerskamers en heden nog als carnavalsfiguur. Meestal mismaakt maar met een scherpe geest was het zijn taak om de vorst en anderen te vermaken en onder het mom van dwaasheid de waarheid te zeggen.
Hij komt o.a. voor in talrijke toneelstukken van Shakespeare.

Literatuur

- De Leeuwe, Toneel en dans
- Ph. Hartnoll, The Oxford Companion to the Theatre

Narratologie

Literatuurwetenschappelijke theorie van het vertellen van verhalen.

Narratologie is de theorie die zowel het analyseren van verhalen als het vertellen zelf als object heeft. Deze methodiek c.q. werkwijze wordt 'werkimmanent', dit is tekstgericht, genoemd. Dit wil zeggen dat de narratologie zich niet bezighoudt met de auteur, de lezer, de toehoorder, de sociaal-historische en de sociaal-maatschappelijke factoren.

Literatuur

- Mieke Bal, De theorie van vertellen van verhalen; inleiding in de narratologie, Muiderberg, 1989
- Jacques de Vroomen (red.), In het begin was het woord; over vertellen, 1995

Naturalisme

Richting in de kunst aan het einde van de 19e eeuw, die de natuur (de werkelijkheid) op een niets ontziende manier, wars van alle idealisering wilde weergeven.

Het naturalisme is een uit het → realisme voortgekomen, vooral, literaire stroming. De naturalisten waren meer uitgesproken sociaal bewogen en hadden vaak een deterministisch-pessimistische levensvisie.
De bekendste vertegenwoordiger van het literaire naturalisme was de Franse schrijver Emile Zola (1840-1902) → Naturalistisch theater.

Naturalistisch drama

Een genre toneel dat opkwam aan het einde van de 19e eeuw en gekenmerkt wordt door een radicale benadering van de maatschappelijke werkelijkheid.

Met voorliefde interesseerden de toneelschrijvers van deze stroming zich voor de schaduwzijden van de maatschappij, in het bijzonder voor de opkomende arbeidsklasse, de toenemende verpaupering, de uitbuiting voor de bezittende klasse e.d. In Nederland zijn het met name de toneelstukken van Herman Heijermans (1864-1924) die naturalistisch van aard zijn. "Op hoop van zegen" is een van zijn bekendste toneelstukken.

Literatuur

- R. Erenstein, Een theatergeschiedenis der Nederlanden
- L. Monteyne, Drama en Toneel door de tijden heen
- H. Heijermans, Toneelwerken I, II, III
- B. Hunninger, De opkomst van het moderne theater, 1994

Neventekst

Toneel- , respectievelijk regieaanwijzingen in dramateksten.

Naast de eigenlijke dramatekst (→) hoofdtekst genoemd, dit is de gesproken tekst of (→) dialoog, zijn er meer of minder uitgebreide teksten die toneelaanwijzingen of indicaties voor de acteurs en/of de regisseur bevatten. Deze worden neventekst genoemd. De neventekst wordt meestal tussen haakjes geplaatst of gecursiveerd of op een andere typografische wijze gedrukt (→) dramanotatie, (→) subtekst.

Literatuur

- H. van den Bergh, Teksten voor Toeschouwers; Inleiding in de dramatheorie, 1991
- Hans van Dam, Theater in gebruik; Handboek voor toneel, 1996

Nô-theater

Traditioneel klassiek Japans theater.

Het Nô-theater (< Jap.> Nô = het kunnen, kunst, volmaaktheid) is een → genre dat ontstond aan het einde van de 15e eeuw uit verschillende rituelen en oudere toneelvormen die gebaseerd waren op het Zenboeddhisme. Het is een combinatie van poëzie, theater, dans, muziek en zang. Nô-stukken werden oorspronkelijk opgevoerd in de buitenlucht, bij tombes en tempels en in droge rivierbeddingen. Aanvankelijk bedoeld voor het 'gewone' volk. Later werd de nô-stijl opgepakt door de heersende samoerai-clans en geperfectioneerd en vooral bedoeld voor de aristocratie.
Als grondleggers van het Nô worden beschouwd twee toneelspelers, Kwan-ami Kijoetsoega (1333-1384) en zijn zoon Sé-ami Motokijo (1363-1444). De laatste legde de definitieve vorm van dit genre vast. De stof voor de Nô's werd voornamelijk geacht in de geschiedenis, de mythen en de legenden van Japan. De gestileerde en door traditie vastgelegde handeling wordt uitgevoerd door twee gemaskerde dansers. De maskers zijn sober en strak. De zangpartij wordt uitgevoerd door een koor van acht tot twaalf personen, die onbeweeglijk op het podium zitten. Het orkest bestaat uit een fluit en drie trommels. Een tempelhuisje met een daarbij aansluitende galerij vormen het speelvlak. De toeschouwers zitten er aan drie zijden omheen.
De Nô-esthetiek staat diametraal tegenover Westerse theaterprincipes, als dramatisch conflict en psychologische diepgang. Hier gaat het om andere kwaliteiten. Bij Nô telt de suggestie:
- *Er zijn slechts enkele décorstukken.*
- *De nadruk ligt op de uiterst geraffineerde -en daardoor voor niet-ingewijden moeilijk toegankelijke- gebarentaal van de acteurs/dansers.*
- *Het verhaal is meestal alleen maar een aanleiding om mooie zang- en dansmotieven uit te voeren.*
  Nô wil in de eerste plaats schoonheid creëren -door middel van elegante gebaren, mooie dansen en schitterende kostuums, prachtige muziek en verzen over geliefde motieven- en de toeschouwer daarvan laten meegenieten. Japan heeft heden nog ca. 90 Nô-schouwburgen → kaboeki → kyogen.

Literatuur

- Phyliss Hartnoll, The Oxford Company to the Theater (4 ed. - 6e druk 1995)
- Das Atlantisbuch des Theaters

Non-verbale communicatie

<Lat.>: communicare = mededelen, delen in iets, te kennen geven, kennisgeven.

Gedragswijze(n) o.a. gebarentaal waardoor mensen met elkaar contact hebben en elkaar begrijpen, zonder gesproken taal, ook wel (→) lichaamstaal genoemd.

a. Bij intermenselijk verkeer speelt de non-verbale communicatie of lichaamstaal een belangrijke rol òf als ondersteuning van het gesproken woord èn/of als vervanging ervan. Dit geschiedt zowel bewust als onbewust door gebaren, mimiek en lichaamshouding.
b. Auditief-gehandicapten of doven maken bewust gebruik van (→) non-verbale uitingsmogelijkheden als vervanging van de gesproken (orale) taal, zoals o.a. gebarentaal en vingeralfabet.
c. Mimespelers maken bewust gebruik van non-verbale lichaamstaal.

Literatuur

- Etienne Decroux, Paroles sur le mime, 1963

- Gerard Draaisma, Geduld a.u.b.; (een jaar werken met doven en theater) 1984, [scriptie HKU Utrecht]
- Sabine Eijsenring, Knoop dat maar eens goed in je ogen (over spel met dove kinderen), 1983 (scriptie HKU, Utrecht)
- Julius Fast, De taal van het lichaam, 1971

Non-verbale uitingsmogelijkheden

Technieken waarmee de speler door middel van houding, zich bewegen, manier van kijken (→) mimiek en gebaren iets aan anderen kan verduidelijken.

O

Observeren
Gerichte manier van waarnemen, in het bijzonder van kijken en luisteren.

Dramadidactiek.

Ten behoeve van de (→) nabespreking van een (→) presentatie of (→) voorstelling heeft het zin van tevoren observatie- i.c. kijk- en luisteropdrachten te geven.

Ontwikkeling, dramatische
(→) dramatische ontwikkeling.

Opkomst
Aanduiding voor het opkomen, het verschijnen van een acteur op het toneel (→) afgang.

Open doekje
Applaus bij open doek. Bijzondere uiting van het publiek als extra waardering voor de artistieke prestatie van de acteur.

Orale tradities
Het geheel van verhalen die in de loop van de tijden in vele culturen door mondelinge overdracht bewaard zijn gebleven en in bepaalde culturen een rol van betekenis hebben.

(→) Anansi, (→) Griot, (→) Tambu, (→) mythen.

Deze tradities, d.w.z. de wijzen van verhalen vertellen en de manier om nieuwe verhalen te vertellen komen levendig voor in bepaalde Méditerrane, Afrikaanse, Surinaamse en andere culturen en worden gebruikt in het hedendaagse (Nederlandse) theatergebeuren.

Literatuur

- Anton Groothuis & Marco Holmer, Vertel dan!?, een basiscursus verhalen vertellen, Utrecht 1997
- Bert Oosterhout, Verhalen presenteren; De kunst van het vertellen, Rijswijk, 1999
- H. Stolk, Verhalen, Vertellen, Baarn 1996
- Jacques de Vroomen (red.), In het begin was het woord, Themanummer over vertellen, Amsterdam 1995

P

Paasspel
Het tot nu toe als oudst bekende, liturgische drama van de Middeleeuwen. Ontstaan in het begin van de 10e eeuw uit de rooms-katholieke (→) liturgie.

Pantomime
Aanduiding voor een spel- of theatervorm waarin een gebeurtenis, anekdote of thema mimisch wordt uitgebeeld zonder gesproken woord, soms ondersteund door geluidseffecten en muziek. Het is een figuratieve en illustratieve vorm van mime, waarbij vaak denkbeeldige voorwerpen door manipulatie 'zichtbaar' worden gemaakt.
Literatuur
- Rose Bruford, Teaching Mime, 1969
- Amos de Haas, Frits Volgels, Mime handboek, 1994
- Andrzej Hausbrandt, Das Pantomimetheater Tomaszewskis, 1975
- Pierre Richy et Jean Christophe de Mauraige, Initiation au mime, Paris 1960
- Jean Soubeijran, Die wortlose Sprache, 1963

Pauzering
Bewust genomen rust in spel en/of tekst, om hierna opnieuw in te zetten.
Literatuur
- Van Bakelen/Coppens: Drama in de basisvorming

Performance
<Eng.>: voorstelling, optreden.
Publiek optreden van een kunstenaar, meestal met veel show gepaard gaand.

Performer
(→) theatrale performer.

Peripetie
<Gr.>: ommekeer of wending.
Waarneembare, beslissende ommekeer, wending of omslag, die in het dramatisch (→) handelingsverloop beslissend is voor de afloop van bijvoorbeeld het lot van de held, of de oplossing van het (→) conflict.

Dramaturgische term voor essentieel element in de (traditionele) (→) dramaturgische opbouw van een spel. Peripetie is het eindpunt van de (→) crisis(fase) en het begin van de dramatische afloop/het (→) dramatisch verloop van het gespeelde verhaal/de geschiedenis.

Literatuur
- Balthazar Verhagen, Dramaturgie, 1963

Personage
<Fr.>: personage = persoon.
Handelende persoon in de fictionele c.q. gespeelde situatie tijdens het dramatisch spel.

<Etruskisch>: phersen = masker of rol in tragedie.
<Lat.>:persona = masker c.q. toneelmasker dat steeds weer gebruikt werd en daardoor een (→) karakter of een functie aan elke toneelspeler gaf in een bepaalde rol, die duidelijk voor het publiek herkenbaar was:

1. *in de oudheid: het masker van een toneelspeler;*
2. *in het algemeen: de (→) rol, het (→) karakter of het (→) type dat de toneelspeler voorstelt en dus de speler als zodanig;*
3. *de fictieve persoon die door (→) hoofd- en (→) neventekst door de schrijver in de toneeltekst beschreven wordt;*
4. *de personage(s) kan/kunnen ook door (→) improvisaties ontstaan.*

Literatuur

- M. van Bakelen/H. Coppens, Een leerplan drama
- H. Coppens, Over toetsen
- Van Dam, Theater in gebruik

Plaats

Zie: (→) dramatische ruimte.

Platform

(→) Praktikabel.

Plot

Verwikkeling in een dramatisch spel. De plot is het verhaal, opgebouwd volgens oorzaak en gevolg, en is als zodanig de actiestructuur van een spel.

Moderne dramaturgie (→) thriller.

Literatuur

- H. van de Bergh, Teksten voor toeschouwers, 1991
- Twijnstra e.a., Dramatiseren, 1988

Podium

<Gr.>: podion = voetje.

Poppenspel/Poppentheater

Een specifieke theatervorm waarbij poppen de plaats innemen van de acteurs.

Positioneren

Aspect van enscenering voor de plaats(en) van de spelers in het (→) speelvlak = (→) dramatische ruimte ten opzichte van de andere spelers, (ten opzichte van) de dramatische ruimte en (ten opzichte van) het publiek.

Dramadidactiek

Literatuur

- M. van Dijck, Dramatiseren, 1996
- Twijnstra e.a., Dramatiseren, 1988

Praktikabel

Ook wel (→) platform genoemd is een houten stellage om op de (→) toneelvloer een verhoging aan te brengen. Het is vervaardigd uit opvouwbaar, scharnierend latwerk ('juk' of 'kooi' genoemd) en met een vloerstuk afgedekt.

De functie van een praktikabel is naast het verhogen, het verkrijgen van meer vloeroppervlak (speelvlak). Het voordeel van een praktikabel is dat

het opvouwbaar is, snel gebruiksgereed en relatief weinig bergruimte vraagt.

Literatuur

- Paul van Engelen en Ton Konings, Drama in de basisvorming; kiezen voor drama, 1995

Première

Eerste opvoering van een toneelstuk of muziektheater (musical, opera e.d.); eerste vertoning van een film.

Presentatie/presenteren

Aanduiding voor vertoning van een voorbereid spel aan eigen groepsgenoten of intern publiek. Dit in tegenstelling tot een voorstelling op het toneel voor extern publiek. De presentatie is een wezenlijk onderdeel van de dramales.

(→) dramadidactiek.

Productie

Aanduiding voor het geheel van activiteiten, het proces dat nodig is voor het voorbereiden, het maken en het uitbrengen van een toneelvoorstelling.

Zoals keuze van het stuk, de planning en het houden van repetities, het decor, de kostumering, de belichting, de grime, de affiches, de programmaboekjes en dergelijke.

Protagonist

De hoofdrolspeler in het Griekse drama, was tevens organisatorisch ook de baas over de andere acteurs.

Literatuur

- H. van Dam, Theater in gebruik, 1996
- Hein L. van Dolen, De Griekse komedie, 1999

R

Reactie
(→) reageren.

Reageren
In drama: ingaan op (→) impulsen, c.q. (→) actie(s) van andere rol(len) of op een nieuw gegeven (impuls) in de spelsituatie.

(→) dramadidactiek.

Realisme/realistisch toneel

Recenseren/ recensent/ recensie
a. Het kritisch beschouwen en beoordelen van de waarde van de uitvoering van een toneelvoorstelling, meestal door een ter zake deskundige (= recensent) die beroepshalve zijn bespreking (= recensie) publiceert in onder meer de dagblad- en/of weekbladpers
b. In drama: recensie te hanteren als vergelijkingsmodel met eigen bevindingen van leerlingen (= recensiemodel)

Literatuur
- Peter van Lint, Dat was een hele leuke presentie. Beoordeling van drama in de klas. In: Scholen in toneel, oktober 1985. In: Leesbundel: Drama in de basisvorming

Recette
<Fr.>: Het totaal van de entreegelden ontvangen bij een theatervoorstelling.

Rederijkers, De
Naam voor de min of meer als gilden georganiseerde verenigingen, 'rederijkerskamers' genoemd met als doel, het volgens bepaalde regels, beoefenen van de retorica (= welsprekendheid), de dichtkunst en de toneelkunst, zoals die hier te lande, met name in de zuidelijke Nederlanden in de 15e eeuw zijn ontstaan en tot in de 17e eeuw een grote bloei hebben gekend en waarvan er heden nog enkele bestaan.

Reflecteren/reflectie
Terugkijken op en nadenken over eigen of andermans spel met als doel tot beschouwen te komen.

Methodiek/didactiek drama. Reflectie beoogt het ontwikkelen van algemeen en esthetisch beoordelingsvermogen:
a. het interpreteren van de specifieke 'kunsttaal';
b. nadenkend reageren op een kunstuiting/handeling;
c. het leggen van verbanden met andere kunstuitingen, in taal, beweging en materialen;
d. het leggen van verbanden met onder meer historische, maatschappelijke en andere aspecten of implicaties.

N.B. De toepassing van het reflecteren als vorm van (→) kunsteducatie stuit op de noodzaak dat leerlingen en docenten hierover moeten

communiceren, niet alleen verbaal in woord en/of geschrift, maar ook in andere communicatietechnieken, zoals onder meer posterpresentatie, video. Naar verhouding neemt de verbale communicatie minder tijd in beslag.

Literatuur

- van Bakelen/Lemmerman, Theater scheppen en beschouwen, 1995
- Oostwoud Wijdenes/Haanstra, Over actief, receptief, reflectief

Regie

<Fr.> Régie.

De algehele, artistieke leiding bij de vormgeving van een dramaproductie in theater, bij radio, televisie of film, op basis van een (→) regie-concept, door het voorstellen van, en het geven van aanwijzingen over de (→) tekstbehandeling, de (→) mise-en-scène, de kostumering, het (→) decor, de belichting en overige middelen, zoals o.m. geluidseffecten.

De algehele, artistieke leiding bij de vormgeving van een dramaproductie berust bij de (→) regisseur. Bij regie onderscheidt men een tweetal aspecten, die onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn: de 'ínnerlijke' regie en de 'uiterlijke' regie. Onder 'innerlijke' regie wordt begrepen het ontwikkelen van een (→) regieconcept op basis van een (→) tekstanalyse, dit is de (→)interpretatie van het te spelen stuk, de nadere uitwerking van de rollen, de rollenbezetting en de (→) toneelschikking, vastgelegd in een (→) regieboek. Onder 'uiterlijke' regie wordt verstaan de instudering van het stuk op basis van en met behulp van het regieboek, zoals het regelen van opkomen, lopen, vallen, liggen, zitten, opstaan en afgaan, de (→) gestes en (→) mimiek van de acteurs in het (→) speelvlak, de (→) tekstbehandeling door de acteurs zoals (→) intonatie, dictie en de juiste uitspraak. Onder 'uiterlijke' regie wordt begrepen de activiteiten van de regisseur bij het ontwerp en het tot stand komen van het decor, de indeling van het toneel, de aankleding van het toneel, de (→) rekwisieten, de kostumering en het (→) belichtingsplan, in overleg met deskundigen op diverse gebieden (→) theatervormgever.

Literatuur

- H. van den Bergh, Teksten voor toeschouwers, 1991
- Prof. Dr. H.H.J. De Leeuwe, Toneel en dans, 1966
- Erik Vos, In de arena; Toneelherinneringen, Amsterdam 1999

Regieaanwijzing

a. Aanwijzing in de toneeltekst door de regisseur, ook wel (→) neventekst genoemd.
b. Aanwijzingen bij de toneeltekst door de regisseur zelf aangebracht.

Regieboek

Het (→) 'draaiboek' van de regisseur: namelijk de te spelen toneeltekst met alle tekstwijzingen voorzien van alle regieaanwijzingen en technische aanwijzingen, de (→) changementen e.d.

Regieconcept

Ideeën, beelden, opvattingen die de regisseur heeft van een te spelen toneelstuk, welke hij in grote lijnen heeft uitgewerkt en vastgelegd in een min of meer uitgebreid statement.

Regiestijl

Karakteristieke, herkenbare werkwijze en (→) dramatische vormgeving van bepaalde regisseurs.

Herkenbare regiestijlen komen vaak voort uit een overheersende manier van regisseren, ook wel (→) regisseurstoneel genoemd; bijvoorbeeld: Bertolt Brecht, Peter Brook en Gerardjan Rijnders.

Literatuur

- Hans van Dam, Theater in gebruik, 1996
- Martin Hürlimann, Das Atlantisbuch des Theaters, 1966
- Prisma van de Letterkunde, nr. 2662, 1990

Regisseur

Artistiek leider en eindverantwoordelijke bij de voorbereiding, instudering en uitvoering van een theaterproductie, film- of televisieopname,
(→) regie, regieboek, regieconcept enz.

Regisseur is tegenwoordig een autonoom vak c.q. beroep, dat ontstaan is in de tweede helft van de 19e eeuw (→) de Meiningers. Voordien waren de regiebezigheden in handen van de auteur van het toneelstuk of van de hoofdrolspeler.

Literatuur

- Hans van Dam, Theater in gebruik, 1996

Rekwisiet(en).

<Lat.>: requisitum = het vereiste.

Allerlei voorwerpen die in een toneelvoorstelling nodig zijn om het geheel compleet te maken.

Dit betreft de (gebruiks)voorwerpen die de spelers nodig hebben, zoals een paraplu, een horloge en revolver en voorwerpen die als aanvullingen bij het decor noodzakelijk zijn, zoals een schilderij, een plant, een kapstok e.d.

Repertoire

<Fr.>: Repertoire = overzicht, register.

Overzicht van toneelstukken van een theatergezelschap in een speelseizoen.

Ook van toepassing op een overzicht van liederen van een zanger of van teksten, gedichten en verhalen van een (→) voordrachtskunstenaar.

Repertoire-gezelschap

Een toneelgezelschap dat vooral toneelstukken speelt die tot het (→) klassieke repertoire worden gerekend. Deze toneelstukken worden (→) repertoirestukken genoemd, bijvoorbeeld de toneelstukken van Shakespeare.

Repertoirestuk

Toneelstuk dat tot het vaste (→) repertoire behoort.

Repertoiretoneel

Het geheel wat er aan (→) repertoirestukken bestaat.

Bij de omschrijving van deze categorie gaat het eerder om de manier van toneelmaken dan om de inhoud. Het gaat om de technische condities, waarin het, volgens traditie gemonteerde toneel kan gedijen, die het maken tot een categorie en niet om de mate waarin het zich richt tot één bepaalde inhoud of niet. Dit type toneel –al of niet in hedendaagse regie-

opvattingen– leent zich goed voor uitvoeringen in grotere schouwburgen met een lijstopening, meestal uitgevoerd door een (→) cast, in grote monteringen.

Repeteren, Repetitie

a. in drama: het herhalen van dramatisch spel, zodat de (→) spelkwaliteit zich ontwikkelt en/of spelers zich het spel eigen maken;
b. bij een theaterproductie: het herhalen èn het vastleggen van de (→) mise-en-scène en de gesproken tekst van de personages in een toneelvoorstelling, zodat de herhaalbaarheid gegarandeerd is. Dit is zonder meer noodzakelijk voor 'officiële' theaterproducties voor extern publiek.

Literatuur

- Marcel van Dijck, Dramatiseren, 1996

Retardering

<Fr.>: retard = uitstel, vertraging.

Het uitstellen, het tegenhouden van de oplossing van het conflict. Retardering is een deel van de (→) spanningsboog.

Literatuur

- Hans van Dam, Drama in gebruik, 1996

Revue

<Fr.>: overzicht.

Een (→) genre van theaterkunst, in de late 19e eeuw ontstaan in Frankrijk, waarbij de nadruk op het kijkspel valt en bestaat uit een aaneenschakeling van afwisselende, spectaculair gemonteerde scènes, uitgevoerd door een groot aantal musici en artiesten, zoals acteurs, actrices, zangers, zangeressen, dansers en danseressen, acrobaten en jongleurs veelal in schitterende kostuums.

Literatuur

- M. A. Prick van Wely, De music-hall en de revue als cultuurverschijnsel in Tijdschrfi Spiegel Historiael, jrg. 12, nr. 7/8, juli/augustus 1977

Rol

a. Te spelen (→) personage in een bestaand toneelstuk of (→) geïmproviseerd spel.
b. De voor elke speler uitgeschreven tekst of het afgesproken deel van het te spelen toneelstuk.
c. Alle gedragingen en gesproken (of gezongen) tekst waarmee een speler een (→) personage verbeeldt.

Oorspronkelijk de rol papier waarop de individuele tekst van de spelen stond.

Ad a en c: het personage uitgewerkt tot levende presentatie = de gespeelde rol.

Ad b: het uitgeschreven deel; de rol houdt in:

a. de tekst zelf die gesproken wordt door het personage en
b. de spelindicaties of (→) neventekst

Literatuur

- A.van Dam, Theater in gebruik, 1991
- De Leeuwe e.a., Dans en Toneel, 1966

Rolbevraging
(→) Rolinterview.

Rolbiografie
Beschrijving van het personage door een acteur om het proces van (→) rolbeleving naar (→) rolvormgeving –ook wel (→) rolopbouw genoemd– te bewerkstelligen. Deze methodiek kan gebruikt worden voor zelfontworpen personages of voor rollen in een bestaand stuk.

De rolbiografie wordt door de acteur zelf ontwikkeld en bestaat uit het geven van antwoorden op vragen naar het verleden (geboorteplaats, adres, jeugd, genoten onderwijs e.d.), het heden (burgerlijke staat, maatschappelijke positie, relaties, liefhebberijen, e.d.), karaktereigenschappen, temperament, levensvisie, levensverwachting enz. van de te spelen personages.

(→) *Rolinterview.*

Literatuur
- Marcel van Dijck, Dramatiseren, 1996
- Ned Mandarino, Alles over method-acting, 1994
- Roel Twijnstra, Dramatiseren, 1988

Rolfiguur
(→) personage.

Rolinterview
Vraaggesprek om spelinformatie voor een rol te verzamelen en als zodanig een middel of techniek om tot (→) rolopbouw te komen.

Een speler in de rol van de te spelen personage wordt voor de groep van medespelers geplaatst. De laatsten stellen vragen aan het personage. Deze geeft antwoord vanuit zijn rol.

Literatuur
- Marcel van Dijck, Dramatiseren, 1996

Rollenspel
Trainingsmethode om inzicht te geven in situaties en functioneren van personen in die situaties op basis van rolinstructie en gegeven situatie.

Rollenspel is een proefondervindelijke methode, waarbij de deelnemers in een laboratoriumsituatie door analyse en discussie vaardigheden verwerven, die gericht zijn op het uitoefenen van het ambt, functie of beroep en het uitvoeren van taken in omschreven functies in een organisatie of groepsverband. Voorbeelden: schoolleiderstrainingen, trainingen in docentgedrag en trainingen in het kader van leerlingbegeleiding.

Literatuur
- Thomas F. Staton, Instructiemethoden

Rolopbouw
a. Vormgevingsproces tijdens de voorbereiding van een toneelstuk waarin de (→) rolelementen in samenhang worden ontwikkeld.
b. Het al spelend opbouwen van een rol gedurende tijd dat de voorstelling duurt.

ad a. De vormgeving van een rol wordt bepaald door bijvoorbeeld historische, emotionele, psychische en fysieke facetten of aspecten van het te spelen personage, voor zover die van belang zijn voor de uitbeelding ervan binnen de context van het toneelstuk. Daartoe zijn verschillende methodieken ontwikkeld, onder meer de (→) *rolbiografie.*
ad b. Alle voor het personage typerende facetten kunnen niet tegelijkertijd gestuurd worden. De situaties in het dramatisch spel geven de acteur de mogelijkheid de 'gelaagdheid' van zijn personage 'uit te spelen' en te tonen.

Literatuur

- M. P. van Bakelen, Op weg naar een verantwoorde[r] dramamethodiek., Speltribune 6/1988
- Marcel van Dijck, Dramatiseren, 1996
- Roel Twijnstra e.a., Dramatiseren, 1988
- Roel Twijnstra e.a., Betekenis van drama, 1991

Ruimte

(→) Dramatische ruimte.

S

Samenspel
De wijze waarop en de mate waarin de verschillende personen bij een spel in hun (→) rol op elkaar (→) reageren en elkaar steunen om zo een overtuigend geheel te scheppen.

Samenspel is een wezenlijk element van spel.

Scenario
<It.>: schets, overzicht.
Een schetsmatig overzicht of ontwerp waarin een presentatie of voorstelling in grote lijnen is vastgelegd in (→) rollen, (→) scènes, tekstindicatie(s), decoraanduiding, attributen, muziek, geluidseffecten en (→) belichting.

Is bij de film of televisie een nagenoeg geheel uitgewerkt schema en een geschreven tekst op basis waarvan de regisseur en zijn assistenten een (→) draaiboek ontwerpen.

Literatuur
- Prof. H. H. de Leeuwe, Toneel en dans, 1966

Scène
<Gr.>: skènè = toneel.
Een eenheid binnen dramatisch spel zonder wisseling van tijd, plaats en rollen.

Het is het kleinste afgerond fragment van een (→) bedrijf en onderdeel van een theaterstuk, dat zich afspeelt op één plaats en wordt afgebakend door de opkomst en/of afgang van een of meer personages.

Literatuur
- H. van den Bergh, Teksten voor toeschouwers, 1991

Schakelen
Als speler in verbinding blijven met de directe gebeurtenissen op de (→) speelvloer en van daaruit (→) impulsen (→) accepteren en op (→) impulsen (→) reageren in rol.

Dramadidactiek.

Schouwburg
(→) theater.

Script
Geschreven tekst voor toneel, film, radio en televisie
(→) toneeltekst (→) filmscript.

Show
(→) Revue.

Simulatiespel
Niet voor opvoering bestemde werkvorm, vergelijkbaar met (→) rollenspel, gehanteerd als trainingsmethode waarbij concrete situaties van bepaalde

doelgroepen worden nagebootst om, aan de hand van leerervaringen van de deelnemers, inzicht te geven en vaardigheden te verwerven ten dienste van het functioneren van de betreffende organisatie of instelling.

Simultaanspel
Momenten tijdens een presentatie of voorstelling waarbij op twee of meer plaatsen in het (→) speelvlak zich gelijktijdig acties van een of meer spelers voordoen, die met elkaar verband houden.

Simultaantoneel
Theatervorm waarin geen decorwisselingen plaatsvinden omdat de decors naast en/of boven elkaar zijn opgesteld.

Simultaantoneel is kenmerkend voor de Middeleeuwse (→) *mysteriespelen, maar wordt soms ook nu nog aangewend. Voorbeeld van een simultaantoneel is het decor voor het 'passiespel van Valenciennes' [1547].*

Literatuur

- Phyllis Hartnoll, Geschiedenis van het theater, 1992

Sketch
Kort komisch, soms ook ernstig, toneelstukje uitlopend in een verrassende (→) pointe en sinds 1850 een belangrijk onderdeel van (→) cabaret, (→) revue en (→) variété.

Slapstick
<Eng.>: klapstokje; oorspr. een mepper die door de harlekijnfiguur werd gebruikt.

Een toneelstuk of film met veel gooi- en smijtwerk, handtastelijkheden en lawaai met een neiging naar platvloerse, boertige komiekerij.

Slowmotion
Sterk onderscheiden vertraagde bewegingen.

Dramadidactiek. Een van de mime-dynamieken.

Solotoneel
Een toneelstuk dat door één acteur gespeeld wordt.

Souffleur
<Fr.> Souffler = voorzeggen.

Medewerker van toneelgroep die gedurende repetities en opvoeringen van theaterproducties w.o. toneelstukken, revues en musicals altijd in de directe nabijheid van het speelvlak aanwezig is en als taak heeft de tekst mee te lezen en voor te zeggen als de acteurs hun tekst kwijt zijn.

Spanning
Een geladenheid in het handelen van een personage of binnen een situatie die de verwachting wekt dat iets staat te gebeuren.

Spanningsboog
Het geheel of de samenhang van verschillende factoren in een gebeurtenis of een verhaal, waardoor de aandacht van de toeschouwers gespannen blijft.

Volgens van Dam: in aristotelische voorstellingen het organisatieprincipe van de tijd. Bijvoorbeeld de bouw van de klassieke en vooral ook (→) classicistische tragedies over vijf bedrijven. Er bestaan eenvoudiger spanningsbogen uit bijvoorbeeld vier delen, met (→) retardering.

Literatuur

- H. van den Bergh, Teksten voor toeschouwers, 1991
- Hans van Dam, Drama in gebruik, 1996
- Roel Twijnstra, Voorstellingsanalyse, 1991
- Balthazar Verhagen, Dramaturgie, 1963

Speelbaar gegeven

Thema, of zin, of tekst, of verhaal dat geschikt is om gespeeld te worden door het voorhanden zijn van herkenbare situatie(s), rollen, plot, en dergelijke op het niveau van de belevingswereld van de spelers.

Dramadidactiek

Literatuur

- Peter van Hasselt, Doen alsof....?, 1989

Speelbaar maken

a. In de dramales: werkwijze (methodiek) waarbij samen met leerlingen bijvoorbeeld een verhaal, na analyse (waar-wie-wat-wanneer-waarom) en bewerking, wordt omgezet in spel door leerlingen.
b. Als leerlingactiviteit: het zelfstandig bewerken van een thema, tekst, zin, of verhaal tot een dramatisch spel.

Dramadidactiek; (→) dramatiseren.

Literatuur

- Peter van Hasselt, Doen alsof...?, 1989
- Lidwine Janssens, Drama is de kunst, 1998
- Annette de Vries, De afstand tot de maan, 1994

Speelduur

(→) speeltijd.

Speelstijl

a. Kenmerkende wijze van spelen door een acteur
b. Een wijze van spelen bij een bepaald regieconcept

Speeltijd

Tijd die een volledige uitvoering van een theatervoorstelling of filmvertoning duurt, ook wel (→) speelduur genoemd.

Speelvlak

De feitelijke ruimte op het podium of de (→) toneelvloer, waarop en waarbinnen door de acteurs gespeeld wordt.

Literatuur

- Marcel van Dijck, Dramatiseren, 1996
- Paul van Engelen / Ton Konings, Drama in de basisvorming: kiezen voor drama, 1995

Spel

Dramatisch spel ofwel toneelspel, d.i. georganiseerde, (→) dramatische

handeling die op basis van (→) improvisatie of vastgelegde tekst kan plaatsvinden.

Een spel kan uit meerdere scènes bestaan.

(→) In spel; (→) In rol).

Literatuur

- J. Huizinga, Homo ludens, 1985
- Lidwine Janssens, Drama is de kunst, 1998
- Roel Twijnstra e.a. Dramatiseren, 1988

Spelen

In rol meedoen aan een dramatisch spel of toneelspel (→) acteren, (→) dramatiseren.

Literatuur

- Marcel van Dijck, Dramatiseren, 1996

Speler

Degene die het (→) personage vormgeeft, c.q. uitbeeldt tijdens het dramatisch spel.

Spelimpuls

Elke denkbare aanzet, actie of tekst van medespeler(s) dat een spel op gang brengt en in beweging houdt.

Dramadidactiek.

Spelopbouw

Het werken aan de vormgeving van een spel uitgaande van een (→) speelbaar gegeven volgens gekozen (→) dramaturgische principes.

Voorbeelden van dramaturgische principes: de aristotelische, epische, documentaire enz.

Spelregels bij drama-activiteiten

Afspraken, die een docent/spelleider met de spelers maakt, over gedrags- en handelwijzen, die van deelnemers tijdens een drama-activiteit of –les verwacht worden.

Dramadidactiek

Spelstructuur

Wijze waarop een samengesteld geheel als drama is opgebouwd.

Spelvaardigheid

a. Het kunnen vormgeven van een (→) rol en situatie door het bewust gebruik maken van stem, houding, mimiek, beweging en samenspel met andere spelers
b. Het kunnen (→) accepteren, (→) ageren, (→) reageren, (→) definiëren, (→) positioneren en (→) schakelen in spelsituaties

Dramadidactiek

Literatuur

- M. P. van Bakelen/ H. Coppens, Een leerplan drama, 1994
- Marcel van Dijck, Dramatiseren, 1996

Spelvorm

Algemene aanduiding voor dramatische spel- of werkvorm.
Dramadidactiek
(→) *speloefening, (→) speltechniek.*
Literatuur
- Ben Dieho e.a., Speloefeningen, 1983

Spelwereld
Een fictieve wereld waarin spelers vertoeven en handelen.

Spelwerkelijkheid
Een 'doen alsof '- werkelijkheid
Literatuur
- Lidwine Janssens, Drama is de kunst, 1998

Spiegelen
Speloefening waarbij twee spelers de beweging(en) en de intentie als in spiegelbeeld van elkaar overnemen.
Dramadidactiek

Standbeeldtheater
Spelvorm die gebaseerd is op het gebruik(maken) van (→) tableaus en gericht is op:
a. het, op spelmatige wijze, analyseren en bewustmaken van een maatschappelijke situatie en
b. het onderzoeken hoe die situatie te beïnvloeden en te veranderen is.
Methodiek afkomstig uit het Theater der onderdrukten van Augusto Boal (1931). Een werkwijze in drie fasen: 1° fase: beeld (tableau) van een werkelijke situatie; 2° fase: het samenstellen van een ideaalbeeld; 3° fase is de belangrijkste: het uitbeelden van de veranderingen, in tableau, die moeten leiden tot de gewenste situatie.
Literatuur
- Augusto Boal, Theater der onderdrukten, 1979
- Hans van Dam, Theater in gebruik, 1996
- Marcel van Dijck, Dramatiseren, 1996

Status
Machtsverhouding tussen twee of meer spelers, uitgedrukt in houding, handeling en tekst.

Stem
Door stemorgaan voortgebracht geluid dat kenmerkend is voor een persoon (→) dramatisch instrument.

Stembiografie
Autobiografische inventarisatie van alles wat met de eigen stem te maken heeft.
(→) Lichaamsbiografie.
Literatuur
- Hans van Dam, Theater in gebruik, 1996
- Marcel van Dijck, Dramatiseren, 1996

Stemgebruik

De wijzen (aspecten) van gebruiken van de stem bij het spreken en het zingen

a. *Technisch aspect:*
   o.m. ademhalen, (→) articuleren, (→) resoneren, (→) intoneren, (→) moduleren, accentueren
b. *Intentioneel aspect:*
   - *naar vorm:*
     bijvoorbeeld: hard, zacht, vlug, langzaam, hoog, laag, enz.
   - *naar inhoud:*
     bijvoorbeeld: bedroefd, opgewekt, woedend, smekend, enz.

Literatuur

- Marcel van Dijck, Dramatiseren, 1996

Stemmenspel

Aanduiding voor (→) luister-, (→) of hoorspel of (→) klankbeeld, met dien verstande dat (vooral) een (→) thema centraal staat en belicht wordt vanuit verschillende standpunten of zienswijzen.

"Onder het melkwoud" (1954) van Dylan Thomas (1914-1953), vertaald door Hugo Claus (1927-), oorspronkelijk als hoorspel geschreven, is een goed voorbeeld van een stemmenspel.

Stil spel

Onderdeel van een dramatisch spel, waarin de spelers de (→) dramatische ontwikkeling op- of uitbouwen door hun houding en beweging en/of mimiek.

Dramadidactiek

Stokpop

Benaming van een pop in poppenspel of poppentheater, die op een stok bewogen wordt.

- *Bekend voorbeeld: de Wayangpop.*
- *Andere mogelijkheid: een maskerachtige pop wordt op een stok geplaatst, waarbij het kostuum van de pop om de (poppen)speler heen valt (vergroting).*
- *Ook dit soort poppen valt onder het begrip (→) verborgen spelen.*

Literatuur

- Drs. H. I. R. Hinzler, Wayang op Bali, 1975

Subtekst

Het geheel van onderliggende verborgen gegevens, bedoelingen, motieven enz. die niet in de vaststaande toneeltekst, behalve in de (→) neventekst aanwezig zijn.

"De toneeltekst is als het ware het topje van de ijsberg: alleen wat het personage zegt, is bekend. Waar, hoe en in welke richting gespeeld moet worden is onbekend. Hoe de tekst gezegd kan worden opdat de toeschouwer daarbij emotioneel iets ervaart, is verborgen in de subtekst". De theatrale vormgeving door regisseur en acteur(s) is hun (→) interpretatie van de geschreven tekst inclusief de subtekst.

Literatuur

- Hans van Dam, Theater in gebruik, 1996

Symbolisch spel

Spel waarbij feitelijk waarneembare personen en voorwerpen een andere betekenis krijgen.

Literatuur

- Lidwine Janssens, Drama is de kunst, 1998

T

Taal

Het geheel van de door de spraakorganen, op basis van het taalvermogen voortgebrachte (→) tekens waarvan de mens gebruik maakt om zijn gedachten te (→) articuleren, zijn wereld te ordenen en te communiceren met anderen (eveneens toegepast op de aanduiding van dat middel door gebaren, geschrift of druk).

Literatuur

- Van Dale, Groot woordenboek der Nederlandse taal, 1995

Tableau vivant

<Fr.> Tableau = schilderij, tableau.

Een 'bevroren' beeld ofwel een momentopname van een situatie of gebeurtenis dat wordt uitgebeeld door stilstaande spelers in sprekende houdingen en mimiek, vereist door hun rollen en de onderlinge verhoudingen in de uitgebeelde situatie.

Dramadidactiek

Doel van een tableau is de weergave of uitbeelding van de essentie van de situatie. Een tableau wordt gemarkeerd door een duidelijk begin- en eindpunt. Een tableau wordt gedurende een bepaalde tijd in spanning (onbewogen) door de spelers vastgehouden. Een tableau is de basis voor andere spelvormen zoals het maken en spelen van stripverhalen, en speltechnieken zoals o.m.(→) mime, pantomime en slowmotion.

(→) bevriezen.

Literatuur

- Marcel van Dijck, Dramatiseren, 1996
- Lidwine Janssens, Drama is de Kunst, 1998

Tambú

Is de naam van een trommel en staat voor de muziek, de satirische liederen, het feest waarop deze muziek gespeeld wordt en een dans. De tambú is van oorsprong Afrikaans, behoort nu tot de Afro-Antilliaanse muziek en had een mystieke waarde. De tambú werd gebruikt om kwade geesten te verjagen en regen op te roepen (tambú als medium), als vermaak, (→) satire en als protest. Vooral tijdens de koloniale en neokoloniale periode werd de Tambú gebruikt om kritiek op het regime te uiten.

(→) Orale tradities, (→) Griot, (→) Anansi.

Literatuur

- Evert Bisschop Boele, Niet-westerse muziek in de basisvorming, 1997
- Fianne E. M. Konings, Muziekreis door de klas, 1998
- René Rosalia, Tambú, de legale en kerkelijke repressie van Afro-Curaçaouse volksuitingen, 1997

Tegenspel/tegenspelen/tegenspeler

In spel (→) reageren op impulsen van andere spelers.

dramadidactiek

(→) antagonist.

Teken

Een vormgegeven theatraal-(→)dramatisch element dat verwijst naar een onderliggende (→) dramatische betekenis.

Een, via de zintuigen waarneembaar element van (→) dramatisch spel, zoals intonatie, houding, gebaar, kostuum, stilte en degelijke, die voor de toeschouwer, op basis van kennis, ervaring en (→) interpretatie een bepaalde betekenis heeft, die meer inhoudt dan zintuiglijke waarneming.

Literatuur

- M. P. van Bakelen, H. Coppens, Een leerplan drama, 1994
- T. Konings, P. Toxopeus, Eindtermen Drama PABO, 1991

Tekstspel

Aanduiding voor het geheel van vastgelegde bewoordingen van (→) personages in een (→) toneelstuk, inclusief de (→) neventekst.

Onder tekstspel wordt soms verstaan: 'met het accent op het gesproken woord'.

Tempo

De relatieve snelheid waarmee in een toneelspel of presentatie het gesproken woord, de bewegingen, de acties, de handelingen en gebeurtenissen of onderdelen ervan, elkaar opvolgen.

Dramadidactiek

Literatuur

- Roel Twijnstra e.a., Dramatiseren, 1988

Theater

<Gr.>: theaomai = kijken, toeschouwen; theatron = kijkplaats, schouwburg.

Aanduiding voor het gebouw, waarin een podium aanwezig is, waarop opvoeringen van toneelstukken, opera, ballet enz. kunnen plaatsvinden.

Theatergezelschap

Algemene aanduiding voor een groep van personen t.w. (→) acteurs en (→) regisseur, die op professioneel niveau toneelvoorstellingen brengt, daarbij ondersteund door (→) dramaturg, decor- en kostuumontwerper, grimeur en toneelkapper, (→) toneelmeester, belichter, (→) inspiciënten, kleedsters en ander technisch personeel.

Theatersport

Theatersport is (→) improvisatietoneel in de vorm van een wedstrijd tussen twee teams [→] theatersportwedstrijd.

Theatersport en de opvatting van improvisatie zijn bedacht door de Engelse toneelschrijver, regisseur en dramadocent Keith Johnstone. De voorstellingen van zijn theatergroepen, zijn workshops en zijn boek 'Impro: improvisation and the theatre' (1979) gaven aan de theatersport grote bekendheid en populariteit in West-Europa, Noord-Amerika, in Nieuw Zeeland en Australië. Over de doelstellingen van theatersport zijn uiteenlopende opvattingen. Het is van belang onderscheid te maken tussen (→) theatersport(wedstrijd) enerzijds en (→) improvisatiemethodiek anderzijds. Bij theatersport ligt het accent wellicht meer op amusement. Bij improvisatie ligt de nadruk meer op het zich eigen maken van

spelvaardigheden die te gebruiken zijn b.v. bij (→) rolopbouw van een (→) personage.

Literatuur

- André Besselink, Theater vanuit het niets; Alles over improvisatietheater, 1999
- Henk Hofman, Improviseren: op zoek naar verbeeldingskracht en blokkades; Keith Johnstone geeft toneelspelen weer nieuwe impulsen, in Speltribune, tijdschrift voor drama, nummer 2, maart/april 1988
- Henk Hofman, Improviseren kun je al spelend leren. De techniek van theatersport en de filosofie van Keith Johnstone. In Speltribune, tijdschrift voor drama, nummer 2, maart/april 1990
- Henk Hofman, Improviseren kun je leren; een handleiding voor spel en theater, 1991
- Keith Johnstone, IMPRO, improvisatie en theater, (vert. Pascale van Tongeren) 1990
- Maart Veldman, Natte sponzen en plastic rozen, in tijdschrift Toneel Theatraal Jrg. CXV, nr. 5/ mei 1994

Theatersportwedstrijd

Een theatersportwedstrijd bestaat uit twee teams die elkaar om beurt uitdagen tot het spelen van een scène onder een bepaalde titel. Bijvoorbeeld een uitdaging tot het spelen van een 'Doodgewone scène' of een 'Sprookjesachtige scène' of een 'Beestenscène', enz.

Personages, verhaal en (→) conflictontwikkeling moeten op de (→) speelvloer worden verzonnen en om dit nog eens te benadrukken wordt het publiek gevraagd bepaalde gegevens van de scène in te vullen, zoals waar de scène zich afspeelt, de beroepsmatige relaties tussen de spelers en vooral in welke emotionele staat zij verkeren.

De scènes worden beoordeeld met een cijfer van één tot vijf door een jury van drie 'rechters' die ieder een beoordelingsfactor bewaken, namelijk techniek, amusement en inhoud. Na de presentaties stemt het publiek over de scène die zij het meest waardeerde door het opsteken van een bordje met een rode en een witte kant. Het publiek is bovendien uitgerust met natte sponzen bestemd voor de rechters als ze het niet eens is met hun beoordelingen, en met plastic rozen voor de spelers wanneer zij een gevoelige snaar hebben weten te raken.

In de benadering van het theater nemen bij theatersport spontaniteit en spelplezier de plaats in van het intellectuele en het bedachte acteren. Zijn (K.J.) in wezen simpele technieken verlagen de speldrempels, die met name in improvisaties een struikelblok kunnen zijn en bevorderen op effectieve manier de (→) spelvaardigheid. In het algemeen kan worden gesteld dat het doel van theatersport kan zijn: het ontwikkelen en verbeteren van improvisatie- en acteurstechnieken.

Literatuur

(→) Theatersport.

Theatervormgeven

(→) theatervormgever, (→) theatervormgeving.

Theatervormgever

Vormgever van de (→) theatrale ruimte en als zodanig verantwoordelijk voor het ontwerpen van alle beeldende elementen van een theatervoorstelling: (→)

decors, (→) film-, dia- en andersoortige projecties, (→) belichting, kostuums, eventueel geluid((s)effecten) en muziek.

De moderne theatercultuur vraagt om ontwerpers die kennis hebben van het brede scala van (→) theatervormgeving om de (→) theatertaal te kunnen blijven verrijken.

(→) theatrale middelen; (→) theatervormgeving.

Theatervormgeving

Dit vakgebied omvat de artistiek-visuele, -tastbare en -auditieve realisering (exclusief de [→] regie) van alle vormen van theater(producties): toneel, mime, dans, muziektheater, maar ook het vormgeven van theaterverwante gebieden zoals (→) beeldend theater, televisie en film, productpresentaties, commercials e.d.

Theatervormgeving omvat alle aspecten/facetten, die nodig zijn om een theatervoorstelling compleet te maken. Het betreft de decors, kostuums, film- en diaprojecties, de kostumering, de belichting, geluid en muziek, e.d. Opleiding tot theatervormgever o.m. aan de Hogeschool voor de Kunsten (HKU) te Utrecht, faculteiten Beeldende kunst en Theater.

(→) theatervormgever.

Theaterwetenschap

Wetenschap met als doel: onderzoek en bestudering van het toneel in al zijn verschijningsvormen. Deze wetenschapsdiscipline kent twee elkaar aanvullende takken van onderzoek t.w. de dramaturgie en de toneelkunde, beide met een historisch en een systematisch deel. Dramaturgie onderzoekt het wezen en de wetten van theater, c.q. drama. De toneelkunde of theatrologie gaat na hoe een dramatische tekst op het toneel wordt gerealiseerd, waarbij spelers, regie, publiek, vormgeving e.d. worden bestudeerd. Hoewel theaterwetenschap verwant is aan literatuurwetenschap is zij echter een zelfstandige historisch-systematische stijlwetenschap.

Theaterwetenschap is een betrekkelijk jonge wetenschap circa 1900 ontstaan in Duitsland. In Nederland zijn er thans erkende universitaire instituten t.w. aan de Universiteit te Utrecht (1961) en aan de Universiteit van Amsterdam (1964).

Literatuur

- H.H.J. de Leeuwe, De wetenschap van het Toneel, 1957
- Prof. Dr. H. Schoenmakers, Filosofie van de theaterwetenschappen, 1992
- Hanno van Wagenvoorde, Inleiding tot de dramatologie, 1948

Theatraal spel

Spel waarin de vormgeving de drijvende kracht is om een (→) spelwereld op te roepen.

Thema

De grondgedachte achter, of het onderwerp van een te spelen spel of serie opdrachten.

Het thema wordt uitgewerkt in een (→) fabel. Dit is de beschrijving van

- *het geheel van de omstandigheden*
- *de ordening van de gebeurtenissen*
- *de rol(len) van de personages daarin;*

met andere woorden: de inhoud van scène(s), spel of toneelstuk

Literatuur

- Marcel van Dijck, Dramatiseren, 1996

Tijd, dramatische

a. De gespeelde tijd, waarbinnen het dramatisch spel zich afspeelt.
b. De reële tijd waarbinnen het dramatisch spel zich afspeelt.
c. De historische tijd (bijvoorbeeld: Middeleeuwen, huidige tijd enz.) waarbinnen het dramatische spel zich afspeelt.
Dramadidactiek;
Tussen en binnen de scènes kan (→) tijdverdichting optreden.

Literatuur

- Hans van Dam, Theater in gebruik, 1996
- Marcel van Dijck, Dramatiseren, 1996

Timbre

<Gr.> Tumpanon = klankschaal of –bekken.

Het karakteristieke in de klank of de specifieke klankkleur van een stem of een instrument.

Timing

Het op het juiste moment doen plaatsvinden van een handeling in een spel.

Toneel

<Middelned.>: tanneel, tineel = houten stellage in openlucht.

a. Een verhoogd (→) speelvlak o.m. in (→) schouwburg, waarop ten overstaan van toeschouwers (→) opvoeringen c.q. voorstellingen worden gegeven.
b. Het (→) toneelbeeld, dit is het speelvlak met de decors, die de plaats(en) van handeling aangeven.
c. Deel van een bedrijf: een toneelstuk bestaat uit bedrijven; een bedrijf wordt verdeeld in tonelen.
d. Dramatische kunstvorm, dit is een (→) toneelstuk dat door acteurs, al of niet onder leiding van een (→) regisseur, voor een publiek wordt opgevoerd.
e. Verzamelbegrip voor alles wat met toneelspelen en schouwburg te maken heeft.

Toneelbeeld

a. (→) Speelvlak of (→) speelvloer met de decors en belichting, die de plaats en eventueel de tijd en het tijdstip van de handeling aangeven.
b. Het onder a. genoemde maar dan wel met bijzondere aandacht voor de wijze waarop de acteurs zich in dit decor bewegen en het gebruik van de plaatsen in het speelvlak. Dit wordt ook wel (→) enscenering genoemd.
(→) ensceneren, (→) regie

Toneelbelichting

(→) Belichting.

Toneelbewerking

Term voor het omzetten van een bestaande literaire tekst, roman e.d. die niet als toneeltekst geschreven is, tot een (→) toneelstuk.
(→) adaptatie.

Toneelhuis
Dat deel van de traditionele schouwburg waar het toneel of de (→) speelvloer of speelruimte zich bevindt. Het toneelhuis wordt veelal (→) toneeltoren genoemd, omdat het een hoge ruimte is boven het toneel, hoog genoeg om decors, (→) coulissen en doeken rechtstandig te kunnen ophijsen, zodat de onderkant ervan boven de (→) toneellijst hangt.

Toneellijst
Omlijsting van de toneelopening, die de (→) speelvloer van de toeschouwersruimte = zaal scheidt.

Deze omlijsting bestaat uit zichtbare kaders aan de bovenzijde en de zijkanten van de (→) toneelopening en is karakteristiek voor traditionele schouwburgen en theaters.
(→) kijkkasttoneel.

Toneelmeester
Heeft de leiding over, de zorg en de bediening van, en is verantwoordelijk voor de toneeltechnische gang van zaken 'achter de bühne', zoals de decors, de (→) changementen tijdens de voorstelling, de windmachine, de hijsinstallatie e.d. en het doek.

De belichting en het geluid vallen niet onder verantwoordelijkheid van de toneelmeester. Hij kan worden geassisteerd (→) door toneelassistenten of (→) toneelknechten.

Toneelmuziek
Muziek die speciaal gecomponeerd is voor een bepaalde toneelvoorstelling.

Toneelopening
In het traditionele theater de opening over de gehele breedte en hoogte van de schouwburgzaal, voorzien van een (→) toneellijst en die de verbinding vormt met het toneel.

De toneelopening is af te sluiten met een groot gordijn, doek genoemd, en met een (→) brandscherm.

Toneelschrijver
Schrijver die teksten schrijft die bedoeld zijn om op toneel te worden opgevoerd.

Toneelstuk
a. Een tekst, geheel bestaande uit (→) dialogen of samenspraken, die geschreven is om door acteurs te worden opgevoerd, waarbij de uiterlijke handelingen van de spelers en de plaatsen waar deze zich afspelen zeer globaal zijn aangegeven.
b. De feitelijke uitvoering of opvoering van het onder a. genoemde (→) neventekst, (→) subtekst.

Toneeltekst
(→) Toneelstuk.

Toneeltoren
(→) Toneelhuis.

Transformatie/Transformeren
a. Het omzetten van (de kenmerken van) een rol of voorwerp in lichaamshouding en beweging
b. Het omzetten van de ene situatie in de andere situatie
Dramadidactiek.

Trek(ken)
Roeden, waaraan decorstukken, coulissen, tussengordijnen, achterdoeken, (→) hersen e.d. bevestigd kunnen worden, die naar believe opgehesen en neergelaten kunnen worden.

Dit aspect van de (→) toneelmachinerie veronderstelt de aanwezigheid van een (→) toneeltoren.

Try-out
<Eng.>: to try = proberen, beproeven, testen
Proefvoorstelling van een theaterproductie, meestal in een kleinere stad, om de reacties van het publiek te peilen om desgewenst wijzigingen aan te brengen, alvorens (officieel) in (→) première te gaan.

Tv-drama
Drama dat speciaal voor televisie is geschreven.

Type
Personage van wie maar één karaktertrek is uitgewerkt, in tegenstelling tot (→) karakter.

Eenduidig, oppervlakkig, niet-gelaagd personage, gekenmerkt door slechts enkele, veelal uiterlijke, eigenschappen. Voorbeelden hiervan zijn te vinden in onder meer kluchten e.d. Personages uit de (→) Commedia dell' Arte zijn goede voorbeelden van types.

U

Uitbeelden, uitbeelding

Lett.: het beeld (= fantasie, idee e.d.) naar buiten brengen, zichtbaar maken voor anderen.

a. algemeen: vormgeven van gevoelens, ideeën, fantasiebeelden, e.d. met behulp van fysieke technieken;
b. in spel: het spelen van een (→) personage, de (→) vertolking van een (→) rol.
   Dramadidactiek.

Uitdrukking

(→) expressie.

Uiten, zich -, uiting

(→) *expressie*.

V

Vaardigheden
Bedoeld: dramatische vaardigheden, (→) spelvaardigheden
Dramadidactiek.

Vakwerkplan
Document van de docent Drama waarin beschreven:
a. de leerstofordening per leerjaar (lineair, thematisch, lineair-thematisch, of cyclisch);
b. de toetsmomenten;
c. de inrichting van het vaklokaal en de middelen.
Literatuur
- Maria P. van Bakelen en Henriette I. M. Coppens, Een leerplan drama, 1994
- Henriette I. M. Coppens, Over toetsen, 1997
- Paul van Engelen en Ton Konings, Drama in de basisvorming: kiezen voor drama, 1995
- Peter van Lint, Toetsen en evalueren bij drama, in tijdschrift Theater en Educatie, april 1994

Vaudeville
<Fr.>: verbastering van Vaux de Vire (Normandië).
a. Oorspronkelijk in de 15e eeuw aanduiding van spotliederen, gezongen in de vallei van Vire-Calvados een landstreek in Normandië.
b. Kort toneelspel met zang en orkestbegeleiding, met een kluchtige inhoud en eenvoudige handelingsverloop.
c. Ook wel een aanduiding voor theatergebouwen waar dit (→)genre toneelstukken werden of worden opgevoerd.
Dit genre van toneelstukken, met zijn vrolijke inhoud en satirische liedjes geldt als voorloper van de Franse (→) opéra comique. In de Verenigde Staten en Engeland wordt onder vaudeville meestal (→) variété verstaan.
Literatuur
- Phyllis Hartnoll, The Oxford Companion to the Theatre, 1995

Verbale expressie
Deels verouderde term. Wordt thans nog gebruikt voor verbale uitingsmogelijkheden t.w. technieken, waarmee de speler door middel van klanken en mondeling taalgebruik iets kan verduidelijken.

Verborgen spelen
Aanduiding voor o.m. poppen-, schimmen-, en maskerspel.
De spelers verbergen zich als het ware achter een pop, schim, of een masker.

Verbreden
Gegevens uit de werkelijkheid (historisch of hedendaags), die een (→) spelwerkelijkheid in een realistische context plaatsen.
Dramadidactiek.

Verdeling van het speelvlak
De indeling van het (→) speelvlak in velden en plannen, die een betekeniswaarde hebben, door bewust gebruik hiervan bij het spelen.
Dramadidactiek
Literatuur
- Henriette Coppens, Drama op school, 2000
- Marcel van Dijck, Dramatiseren, 1996

Verdiepen
Het identificeren met en het uitbouwen van een rol vanuit eigen herinneringen en associaties.
Dramadidactiek

Verhaal
Gebeurtenissen in samenhang verteld
(→) vertelling.

Verkennen
Reacties geven op een thema of onderwerp door associaties, vragen en eerste ideeën.
Dramadidactiek

Verlichting
Belichting
Theatertechniek

Vertellen, verteller, vertelling
Vaardigheid om een verhaal, een gebeurtenis op een beeldende wijze met gesproken woord over te brengen op anderen.
(→) orale tradities.
Literatuur
- Bert Oosterhout, Verhalen presenteren; De kunst van het vertellen, 1999

Vertelpantomime
Een verhaal dat door iemand wordt verteld en gelijktijdig door anderen in rol pantomimisch wordt uitgebeeld.
Dramadidactiek

Vertonen
Presenteren van een dramatisch spel als (→) reflectie voor de spelers en als mededeling aan anderen.

Vervreemdingseffect
Middel tot verwezenlijking van het (→) episch theater, zoals door Bertolt Brecht (1898 – 1956) ontwikkeld is. Het doel van de vervreemding is het vertrouwde onvertrouwd te maken om zodoende een schok teweeg te brengen en de maatschappelijke situatie in een ander (volgens Brecht juister) licht te plaatsen. Hij tracht dit te bereiken door middel van afstandscheppende technieken, vervreemdingseffecten genaamd. Zo mag de acteur zich niet meer met zijn rol (→) identificeren maar moet hij hem rationeel demonstreren. Maskers en songs, onderbrekingen in het handelingsverloop, filmprojecties

zijn erop gericht anti-illusionistisch toneel te maken. De toeschouwers krijgen niet de gelegenheid zich te identificeren met de personages maar worden gedwongen zich kritisch op te stellen.
Literatuur

- Frans Grillet, Bertolt Brecht; Ontmoetingen, 1962
- Prof. Dr. H. H. J. de Leeuwe en drs. J.E. Uitman, Toneel en dans, 1966

Verwerken
Vanuit opgedane ervaringen en aangegane confrontaties in spel komen tot een eigen antwoord op de problematiek
(→) *Dramadidactiek*.

Vestzaktheater
<Du.>: Zimmertheater, <Fr.>: theatre de poche.
Nederlandse aanduiding voor een 'schouwburg'-type, zoals dit na de Tweede wereldoorlog in West-Duitsland is ontstaan. Het is een kleine ruimte –a.h.w. een kamer– zonder de gebruikelijke toneelaccommodatie, zoals een verhoogde toneelvloer, gordijnen, een geperfectioneerde belichting, waarin stukken gespeeld kunnen worden, die in deze ambiance beter tot hun recht komen. Het publiek is directer bij de voorstellingen betrokken. Is van belang voor de ontwikkeling van het moderne toneel.

Videoclip
Tv-drama

Vijf W's
Basiselementen waarop een verhaal of scène is te analyseren: (→) wie, (→) wat, (→) waar, (→) wanneer, (→) waarom.

Voetlicht
Lichtbakken, met gemengd gekleurd licht, op het voortoneel aan de benedenzijde, bedoeld om de acteurs en het decor van onderen te belichten. Deze wijze van belichten is nu nog sporadisch in gebruik.

Volgspot
Theatertechniek

Volkstoneel
Genre

Voordracht
De vaardigheid om een tekst verstaanbaar en begrijpelijk ten gehore te brengen, ondersteund door mimiek en gebaren.

Voorstelling
Vertoning van drama aan "extern" publiek.

Vorm
Toetsterm.

Vormgeven
Een gegeven tot een dramatische vorm of compositie brengen.

Vormgevingsmiddel(en)

Technieken en/of materialen met behulp waarvan een geschiedenis, verhaal, thema of onderwerp dramatisch vormgegeven wordt.

(→) Dramadidactiek; (→) theatrale middelen.

Vormingstheater

Theater, ook wel vormingstoneel genoemd, dat in jaren zestig opkomt en dat aanvankelijk gericht was op de culturele vorming i.c. door middel van toneel, later gericht op de maatschappelijke bewustwording en maatschappijkritische vorming van jeugdigen en jongeren.

Dit soort theater werd niet in officiële schouwburgen en toneelzalen maar bij voorkeur gebracht op plaatsen waar de doelgroepen zich bevonden, op scholen, in vormingscentra en op straat. Het is ontstaan als een reactie op het min of meer elitaire repertoiretoneel. De kritiek uit de officiële theaterwereld op het vormingstheater betrof vooral de minimale aandacht voor de artistieke vormgeving en de overgrote zorg voor de maatschappelijke doelstellingen. In het kader van kunsteducatie hebben veel theatergezelschappen tegenwoordig een educatieve dienst, bemenst met daartoe geschoold personeel, als 'trait d' union' tussen school en gezelschap. Daarnaast bestaan er nog kleine theatergezelschappen, speciaal gericht op producties met kunsteducatieve intenties.

W

Wachtwoord
(→) cue.

Wagenspel
Genre

Warming-up
Methodiek drama
Werkvorm

Z

Zakelijke leiding
TWB
Artistieke leiding

Zanni
(eig.: Jantje).
Algemene aanduiding van de knechten in de Commedia dell'arte.

Zelfwerkzaamheid
Methodiek drama
Zelfstandig leren
Zelfverantwoordelijkheid